

**АКТЁРЛИК МАҲОРАТИ ФАНИНИ
ЎҚИТИШДА ИЛГОР ХОРИЖИЙ
ТАЖРИБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ**

- ❖ ЎЗДСМИ хузуридаги Тармоқ маркази
- ❖ “Актёрлик санъати” (турлари бўйича) йўналиши
- ❖ Катта ўқитувчи Рашид Уснатов

**Модулнинг ўқув-услубий мажмуаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан
тасдиқланган
ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган.**

Тузувчи: ЎзДСМИ “Муסיқали, драматик театр ва кино
санъати” кафедраси катта ўқитувчиси Р.Ж.Уснатов.

Тақризчилар: *Хорижий эксперт:* Борзу Абдуразаков –
Тожикистон давлат академик драма театри
режиссёри.

Ж.Маҳмудов – ЎзДСМИ “Муסיқали, драматик
театр ва кино санъати” кафедраси профессори.

Ўқув -услубий мажмуа ЎзДСМИ Илмий методик
Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган
(2020 йил “29” январдаги 1-сонли баённома)

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР.....	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР.....	21
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	46
V.	КЕЙСЛАР БАНКИ.....	53
VI.	ГЛОССАРИЙ.....	59
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	62

I. ИШЧИ ДАСТУР

I. ИШЧИ ДАСТУР

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” модулининг мақсади:

Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илғор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” модулининг вазифалари:

- “Актёрлик санъати (турлари бўйича)” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;

- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

-мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

-мутахассислик фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

-“Актёрлик санъати (турлари бўйича)” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билим, кўникма ва малакалари ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- замонавий актёрлик санъатига– фан, техника ҳамда бадиий ривожланишнинг таъсирини;
- замонавий драматургиядаги янги тенденцияларнинг таҳлилини;
- театр ва кино санъатида – “Бадиий яхлитлик”нинг назарий асосларини;
- Ғарб ва Шарқ театрларидаги замонавий тенденцияларини;
- актёрликни ўқитишдаги илғор услублардан сахнавий атмосфера яратишни;
- актёрликдаги тўғри таҳлилнинг – сахнавий талқиндаги бадиий аҳамиятини *билиши* лозим.

Тингловчи:

- хорижий адабиётлар таҳлилини таълим жараёнига татбиқ этиш;
- прогонлар таҳлили орқали ижодий жамоанинг бадиий кудратини ошириш усулларини ўрганиш;
- актёрлик санъати таълимида илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалардан фойдаланиш;
- синтезлашиш жараёнида актёрни режиссёр, рассом, композитор, балетмейстр ҳамда техник ходимлар билан ижодий ҳамкорликда ишлаши;
- Шекспирнинг актёрлик санъати учун белгилаб берган тизимни амалиётга татбиқ этиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- актёрлик маҳорати фанларини ўқитишда замонавий техник воситалардан фойдаланиш;

- актёрлик санъатининг турли жанрларида етук сахна асарлари яратиш тенденцияларини амалда қўллаш;
- актёрлик санъатида замонавий технологияларни қўллаш;
- Жанубий Корея санъат мактаби актёрлик маҳорати фанларини ўқитиш методикаси усулларидан фойдаланиш;
- замонавий театр талаблари асосида иш юритиш бўйича *малакаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- актёрлик маҳорати асосий принципларини амалиётга қўллаш;
- машҳур актёрлар ижро услубларини ўрганиш;
- актёрлик санъатига замонавий техник воситаларни қўллаш услубларини тадбиқ этиш;
- актёрлик (театр, кино ва телевидение, эстрада ва оммавий тамошалар) санъатида замонавий инновацион ғояларни қўллаш *компетенцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш бўйича тавсиялар

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” фанини маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, ахборот коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган.

Маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан фойдаланиш мўлжалланган.

Ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ижрочилик малакаларини шакллантириш ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” модули мазмуни ўқув режадаги бошқа ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда ихтисослаштирилган санъат ва маданият мактаблари педагогларининг касбий тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” модули маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, аудио-видео ёзувларидан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Мазкур модулнинг мазмуни ўқув режадаги “Актёрлик маҳорати фанини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш” ўқув модули билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида ўқитиладиган “Актёрлик санъати” (турлари бўйича) ва узвий ўзаро боғлиқ бошқа фанлар бўйича машғулотларни олиб бориш, уларнинг мазмунини янги, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модуль бўйича соатлар тақсимоти

№	Модуль мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси			
		Жами	Назарий	Амалий машғулот	Кўчма машғулот
1.	Театр ва кино санъатида – “Бадий яхлитлик”нинг назарий ва амалий асослари. Театр санъатида барча томоша турлари талабларининг синтезлашиши.	2	2		
2.	Актёрнинг режиссёр, драматург, композитор ва рассом билан ижодий ҳамкорлиги. Прогон – бадий яхлитлик даражасини аниқловчи жараёнда актёрнинг аҳамияти.	2	2		
3.	Намойиш этиш санъати мактабининг талаблари. “Биомеханика” – серкирра ижрочилик талабларининг ютуқ ва камчиликлари.	2	2		
4.	Брахт театри талқинини ақлий идрок этиш масаласи. Кечинма санъати мактаби талаблари. Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси.	2	2	4	
5.	Актёрлик маҳоратининг асосий унсурлари. Актёр ижросида – нутқ, вокал, пластика ва характер яратиш талабларининг уйғунлашуви.	2		4	
6.	Актёрнинг роль устида ишлаш жараёнида – актёрнинг ўз устида ишлаши. Олий мақсад ҳамда етакчи ҳатти-ҳаракатини тўғри аниқлаш орқали ролнинг бадий яхлитлигига эришиш.	2		2	
7.	Замонавий театрларнинг серкирра ижодкор актёр танлаш тенденциялари.	2		2	
Жами: 20		20	8	12	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Театр ва кино санъатида – “Бадий яхлитлик”нинг назарий ва амалий асослари. Театр санъатида барча томоша турлари талабларининг синтезлашиши. (2 соат)

Актёрлик санъати театрларни ижодий лакомотивидир. Томошабинга театр жамоасининг ижодий маҳсулини бадий образлар орқали намойиш этувчи шахс. Актёрлик санъатининг вазифалари бадий яхлит спектакл кўрсатиш ва томошабинларни маънан ва руҳан поклашдир.

2-мавзу: Актёрнинг режиссёр, драматург, композитор ва рассом билан ижодий ҳамкорлиги. Прогон – бадий яхлитлик даражасини аниқловчи жараёнда актёрнинг аҳамияти. (2 соат)

Торсовнинг сўзига кўра, иккала биринчи ҳолатда - ўз мизансценамизни яратиш ва шунингдек, учинчи ҳолатда - бировнинг мизансценасини асослаш - актёрнинг тажрибасида доимий учраб туради. Шунинг учун улардан яхши фойдалана билиш керак экан.

3-мавзу: Намойиш этиш санъати мактабининг талаблари. “Биомеханика” – серкирра ижрочилик талабларининг ютуқ ва камчиликлари.

Инсоннинг овози хилма-хил психологик ранглар билан бой, шунинг учун ҳам ҳар бир куйловчи актёрнинг асосий вазифаси ўз товушининг рангларини ривожлантириш, мураккаб ижрочилик санъатини эгаллашдир, бу унинг ижодий негизи ва шу билан бирга актёрнинг индивидуал ижодининг белгиловчиси бўлиб, унинг энг юқоридаги ижрочилик маҳоратининг категориясидир. Қандай қилиб овоз товуши билан у ёки бу мусиқали аҳволни, иштирок этувчининг кайфиятини тасвирлаши мумкин ва туйғуларни ифодалаш учун қандай оҳангни ишлатиш керак?

4-мавзу: Браҳт театри талқинини ақлий идрок этиш масаласи. Кечинма санъати мактаби талаблари. Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси.

Саҳналаштириш учун режалаштирилган асарнинг мавзуси долзарб, гоёси миллий ёки умуминсоний бўлиши зарур. Ундаги муаммонинг саҳнавий ечимитомошабинга таъсир этиб, уни ижобий ҳаракатларга даъват этиши зарур. Бадий асардаги муаммони саҳнавий ечими театр жамоасининг

бадий имкониятларини намоён қилади. Театрлар репертуарига қараб ижодий жамоанинг бадий савиясини ҳамда маҳорат бобидаги кудратини аниқлаш мумкин.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Маърузадан сўнг режалаштирилган икки мавзу асосида амалий машғулот ташкил этилади. Бунда тингловчилар мустақил равишда, шунингдек педагог томонидан таклиф этилган бахшичилик санъат йўналиши бўйича амалий топшириқларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар тингловчиларнинг таклиф этилаётган мавзуга бўлган муносабатини ёзма, оғзаки жавоб ёки амалий ижро кўринишларида ифода этишлари учун имкон яратиши кўзда тутилган. Амалий машғулотлардаги режалаштирилган масалалар педагог томонидан махсус тайёрланган тарқатма материаллар, ёзма манбалар, қўшимча воситалар, шунингдек бахшилар билан амалий ишлаш орқали тингловчиларнинг фаоллигини ошириш учун хизмат қилиши керак.

1-амалий машғулот: Брахт театри талқинини ақлий идрок этиш масаласи. Кечинма санъати мактаби талаблари. Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси.

Сахналаштириш учун махсус ёзилган асарда асосан нутқлари орқали мулоқотга киришади актёр ўзига берилган персонажнинг дунёқарашини зиёилик, соддалик, самимийлик, тўпорилик ёки касбий кўникмалари орқали шаклланган сўзлар оҳанги ва темпоритми орқали ифодалайди. Шунингдек гавданинг пластикаси, қадам ташлашнинг ўзига хослиги, сўзлаш оҳанги билан уйғунлиги фақат амалий машқлар орқали ўзлаштирилади.

2-амалий машғулот: Актёрлик маҳоратининг асосий унсурлари. Актёр ижросида – нутқ, вокал, пластика ва характер яратиш талабларининг уйғунлашуви.

Асарнинг композицион қурилиши – Кириш, тугун, ривож, авж(перепетия), пафос (эҳтиросларнинг очилиб кетиши), ечим ва финалдан иборат. Шу асонода актёр ўз ролининг композицион қурилишини аниқлайди. Бу жараён Арастунинг – “бахтдан – бахтсизлакка ёки аксинча” деган талаби асосида амалга оширилади. Актёрнинг таҳлили – гуруҳ аъзолари орасида таҳлил қилинади. Бу жараён ҳар бир актёрнинг тасаввурини бойитади ва талқинига аниқлик киритади.

3-амалий машғулот: Актёрнинг роль устида ишлаш жараёнида – актёрнинг ўз устида ишлаши. Олий мақсад ҳамда етакчи ҳатти-ҳаракатини тўғри аниқлаш орқали ролнинг бадиий яхлитлигига эришиш.

Спектакл жамоат кўригидан ўтиб, театр репертуарига киритилади. Театрга келган томошабин спектаклдан қандай таъсурот билан чиқиши – театр жамоасининг бадиий қудратини, мантиқий талқин эса режиссёр ва актёрлар маҳоратини намоён қилади. Тўғри талқингина театр мухлислари ортишига асос бўлади. Намуна даражасидаги спектакллар таҳлили тингловчиларнинг тўғри таҳлилга эътиборини орттиради.

4-амалий машғулот: Замонавий театрларнинг серқирра ижодкор актёр танлаш тенденциялари.

Актёрлик санъатининг етакчи масаласи пишиқ драматургия, режиссёрнинг ўзига хос талқини актёрларни ўз ролини тўғри таҳлил қилишга ва талқинда асар ғоясини очишга интилиш кўникмасини шакллантиради. Шунинг учун бу масала актёрлик санъатининг етакчи талаби ҳисобланади.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш), кўчма машғулотлар;
- давра суҳбатлари (муаммо ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар, амалий машғулотлар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

**II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА
ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН
ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ
МЕТОДЛАРИ**

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

SWOT таҳлил:

S – strength (кучли)

W – weakness (заиф)

O – opportunities (имкониятлар)

T – threatens (хатарлар)

Таҳлил қилиш учун 2x2 ўлчамдаги матрица тузилади:

S	W
O	T

Намуна Музейнинг рақобатли SWOT таҳлили

	Манфаатли омиллар	Манфаатсиз омиллар
Ички муҳит омиллари	<p>S – кучли томони.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Юқори малакали ходимлардан иборат жамоа. 2. Бошқа санъат муассасалари билан ўрнатилган манфаатли алоқалар. 3. Кўргазмалар ташкил этишда инновацион шаклларни қўллаш. 	<p>W – заиф томонлари</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Бошқарув жараёнининг салбий томонлари (сусткашлик). 2. Айрим мутахассисликлар бўйича юқори малакали кадрларнинг етишмаслиги (м-н: маркетинг)
Ташқи муҳит омиллари	<p>O – имкониятлар.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ўз экспонатининг ноёблиги бўйича музейнинг таниқлилик даражаси. 2. Деярли кучли рақобатнинг мавжуд эмаслиги. 3. Халқаро маданий алоқаларда қатнашиш имкониятлари. 	<p>T – хатарлар.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Объектив санъат талабининг пасайиб кетиши. 2. Ички рақобат: мутахассис кадрларнинг бошқа иш жойига ўтиб кетиши. 3. Ташқи рақобат: Кўплаб музей ва галереяларнинг мавжудлиги.

Хулосалаш (Резюме, Веер) методи.

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айти пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби

- тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;
- тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисимлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;
- ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;
- Навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу.

Намуна:

Галерея аудиториясини сегментлаш					
Даромадлари бўйича		Ёши бўйича		Жинси бўйича	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади.

Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибидан қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи”ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил эчим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулоти натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;

- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади: Ф –фикрингизни баён этинг, С – унга сабаб кўрсатинг, М – мисол келтиринг, У- умумлаштиринг.

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга кўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 баллгача баҳоланиши мумкин.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билимларни ўзлаштирилишини энгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

➤ янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“В” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод тингловчиларнинг мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намоёниш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Актёрлик	Томашабинларга асарда берилган воқеани тўлақонли етказишдаги маъсул шахс ижроси	
Режиссёра	Жамиятнинг кенг аудиторияси тўғридан алоқа ўрнатиб, уларнинг маданий ҳордиқ чиқаришларига кўмаклашиш, оммани жалб қилиш	
Фильм ва спектакл	Маълум бир воқеага асосланган драматик ва ҳажвий сахна кўринишларга эга бўлган томошабинга маънавий озуқа берадиган сахна кўриниши ва телеэкран намоиши	

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланadi. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

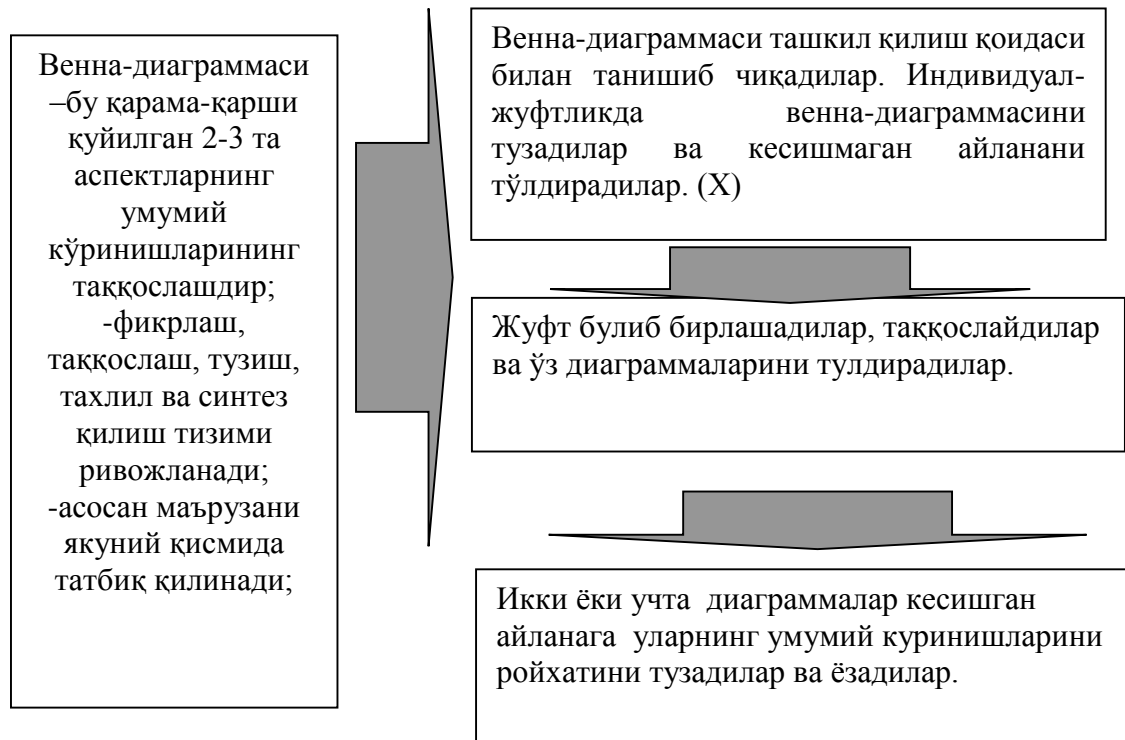
Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Венн диаграммасида ишлаш қоидалари:

“Блиц-ўйин” методи.

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонкасига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4.«Тўғри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ бўлса «0», мос келса «1» балл қуйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиғинди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиғинди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиғинди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

Ш. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Театр ва кино санъатида – “Бадиий яхлитлик”нинг назарий ва амалий асослари. Театр санъатида барча томоша турлари талабларининг синтезлашиши. (2 соат)

Режа:

1. Актёрлик санъати театрларни ижодий лақомотиви, томошабинга театр жамоасининг ижодий маҳсулини бадиий образлар орқали намойиш этувчи шахсдир.

2. Актёрлик санъатининг вазифалари бадиий яхлит спектакл кўрсатиш ва томошабинларни маънан ва руҳан поклашдир.

Таянч иборалар: актёрда бадиий дид ва этик маданият, инсоннинг эмоционал хотираси, актёр хис-туйғуси, мантиқий – изчиллик, импровизация, жисмоний ҳаракат услуби, жисмоний ҳаракатлар услуби, ташқи-жисмоний ҳолат, ички-руҳий ҳолат, мушаклар эркинлигига эришиш.

1. Актёрлик санъати театрларни ижодий лақомотиви, томошабинга театр жамоасининг ижодий маҳсулини бадиий образлар орқали намойиш этувчи шахсдир.

Театр санъати мактабини ўрганувчи талабалар энг аввало сахнада ижро этишни ўргатиб бўлмаслиги, ўрганиш эса мумкинлигини, театр санъати даргоҳи аниқ қолипларга эга бўлган ғишт тайёрловчи завод эмас эканлигини аниқ билиши керак. Ролларни ижро этиш учун тавсиялар йўқ. Талабалар яхши актёр бўлиб етишадими, йўқми биз буни билмаймиз. Агар юракдан ўрганиш учун хоҳиши зўр бўлса, мақсадга эришади албатта. Санъатда барча шароитга хос юриш–туриш қоидалари йўқ, ва шахзода Гамлет ролини қандай ижро этишнинг мажбурий кўникмалари бўлиши ҳам мумкин эмас. Албатта

бугун, бундан 50 йил аввалгидек эмас, яна 50 йилдан сўнг ҳам ҳамма нарса ўзгаради, бугунгидай бўлмайди. Чунки, бундан ярим аср илгари, ҳамда бугун ва яна ярим асрдан кейин, актёр асосий саволни, яъни – НИМА УЧУН МЕН БУГУН ГАМЛЕТни ЎЙНАЯПМАН?, деган саволни ҳал этади. Нима учунлигини ҳал қилгач, кимни ва нимани ўйнайди, қандайлигини излайди, ўйлайди ва топади.

Актёр этикаси нафақат касб сирларини эгаллашда, балки, бутун санъат тарихининг ғоявий таркибига ҳам таъсир этади. Шунинг учун ҳам театр санъатида актёр этикаси маълум чегара ва қоидалардан ташкил топган. Ҳар бир актёр театрда фаолият юритар экан театр жамоаси, томошабин, пьеса муаллифи, партнёри ва ниҳоят ўзи олдидаги маъсулиятни унутмаслиги, ҳис этиши лозим. Театр санъатининг ўзига хос табиати, жамоа санъат эканлиги актёр олдида нафақат ўзи ва жамоаси, балки умумбашарият билан боғлиқ юксак бурчни юклайди. Бунда актёр жамоа, жамоа эса актёр учун жавобгар ҳисобланади. Шу жиҳатдан ҳам театр санъати тарихида унинг буюк дарғалари ёш актёрни тарбиялашда этик, эстетик маданият тарбиясини муҳим дея ҳисоблаганлар. Зеро, бир театр асари – спектакль яралишида кўплаб инсонлар иштирок этади. Улар орасида ижодий бадий бирдамлик пайдо бўлгандагина спектакль яралишидек мураккаб жараён самарали яқун топади. Аксинча, жамоа ичида фақат ўз манфаатини кўзлайдиган шахслар ҳам учраб туради. Бундай инсонлар Станиславский таъбири билан айтганда санъатни эмас санъатда ўзини севган “ижодкор”лардир. Улар нафақат спектакль, балки, санъат ривожини, сифатига салбий таъсир этадилар. Худбинлик, ҳасад, кўролмаслик, майда-чуйда гап-сўзлар ва сахна орти ғийбатларига юкак ғоя, буюк мақсадга интилиш орқалигина чек қўйиш мумкин. Актёрлик ва санъат этикасининг энг муҳим бирламчи талаби шудир. Ҳар қандай энг истеъдодли, маҳоратли актёр ҳам ўзи ҳис этмаган, ўзида мавжуд бўлмаган гуманитар хислат-фазилатларни, қалб беғуборлигини, юрак поклигини сахнада ишонарли тасвир этолмайди. Унинг хатти-ҳаракатларига томошабин ишонмайди. Актёр сахнада “ҳиссиёт хотирасисиз” ижод қила

олмаслиги кўпчилик санъат аҳллариغا албатта кундек равшан. Қахрамоннинг ички дунёсини яратиш учун актёрга ўз интеллектуал ва эмоционал хотирасигина кўмак бериши мумкин. Шунинг учун ҳам ўз ҳаётий тажрибаси давомида турли хиссиётларни бошдан кечирмаган актёр сахнада айнан шу хиссиётларни тасвирлай олмайди. Бунга эришган тақдирда ҳам ҳақиқий санъат ҳисобланмайди. Турли ички хиссиёт, хислат-фазилатларни қурук ташқи тасвир техникаси орқали ифодалаб бўлмайди. Бунинг акси, яъни салбий образ яратишда ҳам айни юқоридаги фикримиз ўз исботини топади. Юксак фазилатли идеал, баркамол инсон бўлишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган актёр сахнада унинг акси – антитезасини санъат асари даражасида тасвир эта олмайди. (Бундан келиб чиқадики, актёр энг аввало ўзида гуман фазилатларни шакллантира олиши даркор). Қалбига юксак ғояларни эка олган, юксак маданиятга эга бўлган актёр бирор бир салбий образни тушуниб тасвирлар экан залдаги томошабинлар тасавурида бу образга нисбатан ишонч ва истехзо, нафрат уйғонади. Боиси, актёр сахнада салбий образ қиёфасидаги хатти-ҳаракатлари заминида ўз образига нисбатан нафрат ётади. Бу нафрат бевосита томошабин қалбига ҳам ўтади. Театр санъати тарихида юксак сатирик образларнинг фақат юқори маданият, билм ва кенг дунёқарашга эга бўлган санъаткорларгина маҳорат билан ижро эта олганлиги бежиз эмас. Албатта, мазкур фикрлардан улуғ актёрларнинг барчаси салбий хислатлардан холи деган хулоса ясамоқчи эмасмиз. Биз яшаб турган ҳаётимизда идеал, баркамол инсоннинг йўқлиги аниқ факт. Фақат баркамолликка интилувчи инсонларгина мавжуд.

Салбий образ қиёфасини ифода этаркан актёрнинг ўз эмоционал хотирасига мурожаат этиб салбий хислатлар хиссиётдан фойдаланиши сир эмас. Аммо, актёр айни дамда ўз салбий хислатининг айнан салбий эканлигини тушуниб етган бўлиши керак. Кўплаб улуғ санъаткорлар тажрибаларидан маълумки, салбий, шунингдек ижобий образ ижрочиси ҳам ўз қахрамонини яратар экан қалбидаги яширин хотиралар, ўз бошидан кечган воқеалар ҳақидаги хиссиётлардан иш қуроли сифатида фойдаланади. Биз энг

яхши дея хисоблайдиган, тасвир этадиган инсонда ҳам оз бўлсада хасад, худбинлик, бешавқатлик, қўрқоқлик, ёвузлик каби хислатларни н и м а в а қ а н д а й? эканлигини оз бўлсада билади, хис қилади. Инсоннинг эмоционал хотирасида салбий хислатлар кўплаб топилади. Уларнинг салбий эканлигини таъкидловчи восита эса онг хисобланади. Ўз эмоционал хотирасидан тўғри фойдалана олган актёргина сахнада юксак образлар, санъат асарлари ярата олади. Бу муваффақият асосида эса юксак эзгу мақсад ётади. Театр ижодкорлари орасида шундай ақида мавжуд: Актёр театр биносига қадам қўяр экан, ўзи билан фақат юрагидаги яхши хислат-хаёлларни олиб кириши, аксинча, ҳақиқий ижод жараёни, илҳомига ҳалақит берувчи, путур етказувчи, кишининг юксак, тоза табиатига қарши ёмонликлар, майда гап-сўз, ғийбат, арзимас орзу-ташвишларни эса театр ташқарисида қолдириши лозим. Тинимсиз қайтарилувчи машқлар натижасида актёр қалбидаги барча ижобий фазилатларнинг мустаҳкамланиши, салбий хаёлларнинг эса секин-асталик билан йўқолиб боришига эришиши мумкин.

Этик маданият талаблари ҳар бир давр, замон, муҳит таъсирида ўзгариб боради. Аммо, унинг заминида ётган асосий ғоя, олий, эзгу мақсад – гуман хислат, бадиий дид, этик маданият ўзгармайди. Балки, янада сайқалланиб, ривожланиб бораверади.

Театр шундай мураккаб заминки, унда бир вақтнинг ўзида ҳам чиройли, нафис гул, ҳам тиканак ўсиши, озуқа олиши мумкин. Бу замин ҳар иккисини - юксак эзгу ниятли, театрга содиқ, унинг учун ҳар қандай қурбонликка тайёр ижодкорни ҳам, ўзига хаддан ташқари бино қўйган, худбин, санъатдан фақат шухратпарастлик, ўз манфаати йўлида фойдаланувчиларни ҳам ўз ўғитлари, бой маъданлари билан бирдек таъминлайди. Шунга қарамай, ҳақиқий актёрларгина йиллар силсиласида, тарих зарварақларида абадий яшаши мумкин.

Бугунги кун замонавий актёри тезкор шиддат-шахтга эга, янгиликка интилувчи бўлиши билан бирга, сокин, беғубор ижод илҳомига ҳам эга бўлиши керак. Зеро, тобора ривожланиб бораётган асримиз ижодкор,

актёрдан, балки, ишчанлик, тезкорликни талаб этади. Актёр эса халқ кўзгуси. Оддий инсонлардан бир поғона юқорироқда, олдинроқда, халққа ўрнак. Театр сахнасининг томоша залидан бир-икки поғона юқорида эканлигининг маъно-моҳияти ҳам шундадир балки. Бу фалсафа актёрнинг зиммасига санъат ва ўзи олдида жуда катта маъсулият юклайди. У театр санъатининг асосий қуроли сифатида ўзини ҳам жисмоний, ҳам рухий томонлама турли зарарли таъсирлардан химоя қилиши, нозиклик билан тарбиялаши лозим.

Актёр ижоди жараёнининг дастлабки босқичида осонлик билан топилган шуҳрат актёр шахсияти ва этик маданиятига жиддий салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўз-ўзини севиш ва худбинлик актёрлик касбида энг биринчи душман саналади. Ижодий ўз-ўзидан қониқиш актёр маҳоратини ўтмаслаштиради. Актёр доим ўз камчиликларини билиши, назаорат қилиши, уларни бартараф этишга интилиши лозим. Баъзи холларда актёрни мақташ, қўллаб –қувватлаш албатта эҳтиёжга, заруриятга айланиши мумкин. Бироқ, бу борада талаба келажак фаолиятида шуни инобатга олиши, ўта эътиёткорлик ва зийраклик билан иш кўриши талаб этилади.

2. Актёрлик санъатининг вазифалари бадий яхлит спектакл кўрсатиш ва томошабинларни маънан ва руҳан поклашдир.

Ёш актёрда драматург, пьеса тилига ҳам алоҳида ҳурмат хиссини тарбиялаш аввало актёрнинг этик маданияти талабларидан бири хисобланади. Актёр бирор-бир асар қаҳрамонини ижро этар экан пьесада келтирилган сўздан ортиқча сўзни қўлламаслиги, ўзидан сўз қўшмаслиги керак. Ваҳоланки, бугунги кунда театрларимизда бу масалага мутлақо эътибор берилмайди. Актёр ҳар бир сўз кадрини билиши, хис этиши, муаллиф мақсади, услубиятига чуқур ҳурмат билан қараши лозим.

Актёр сахнада партнёри олдида ҳам маъсулиятлидир. Зеро, сахнада бадий ҳаёт акиёрларнинг ўзаро ҳамкорликдаги ҳатти-харакатлари орқали

юзага келади. Актёрнинг партнёри олдидаги маъсулияти унга нисбатан эътиборли бўлишга, ўзига нисбатан билдирилаётган муносабатни илиб олиб унга қарши муносабат билдиришга замин яратади.

Актёрнинг зиммасидаги маъсулиятлар қаторида унинг ўзи олдидаги маъсулият ҳам мавжудки, актёр буни қалбан ҳис этиши, ўзида маънавий, рухий, ижодий кайфиятни тарбиялаши, ривожлантириши, асарб-авайлаши керак бўлади.

Театр мактаби ўқувчилари билан бадий ҳаваскорлик иштирокчиларига актёрлик маҳоратини эгаллаётган пайтида аниқ тавсия бериб бўлмайди. Актёрлик касбини ўргатиб бўлмайди. Аммо актёрлик маҳоратини ўрганиш мумкин. Дарҳақиқат, сахнада рол ижро этишнинг бир қолипга туширилган қонун-қоидаси йўқ. Хусусан, Гамлет образини қандай яратиш мумкинлигига аниқ кўрсатма бериб бўлмайди. Театр санъати пайдо бўлганидан бошлаб актёрнинг ўзи нима учун айнан шу ролни ўйнаётганлиги билан боғлиқ энг муҳим масалани ўзи ҳал қилган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

Ўйлаш, ҳис қилиш, тайёргарлик. Келинг, бугун оқшом копток ўйнаймиз. Ҳар биримизда биттадан копток бўлади. Албатта ҳар бирингизни партнёрингиз бўлади ва бир бирингизга коптокни ерга уриб, сўнг илиб оласиз. Энда шу машқни уч киши бир бирига коптокни ерга уриш орқали узатади. Бу уч томонлама бажарилади, яъни бир бирига аввалги тарзда узатади. Машқ тўғри бажарилишига ҳар бири маъсул. Яна бир машқнинг талаби, копток айнан юракни нишон этиб отилиши зарур. Гуруҳни ҳис қилдингизми? Айни машқни кўп бор такрорланиши гуруҳни ҳис қилиш ва бир бирини сўзсиз ҳам англашни ўргатади. Бу билан сиз ўзингиз, партнёрингиз ва айниқса яратаётган персонажингизни ҳис қилишга ўргатади.

Мен саккиз оёқнинг бирига айлана оламан. Шундан кейин дунёни айланиб чиқишга қарор қилдим. (Тасаввур машқлари) Хаёлпарастми? Бу ҳам яхши. Чунки, тасаввур қилиш фойдали. Бу оддий бажарилади. Аммо сиз ҳис-туйғудан нарисиз дегани эмас муҳими сиз қандай характерга эга эканингизни

билишингизда. Айнан персонажни гавдалантиришда сиз ўзингизда борини унутиб янги типни шакллантиришингизга тўғри келади, бунда ўзлаштирилган техникани ишга соласиз. Гап сизнинг хаётингиз хақида боряпти, қайсикимутлоқишингиз, касбийменингизданташқарида. келинг шу нуқтаи назардан ўзингиз учун ҳам мутлоқ янги сифатингизни кашф этишга уринамиз. Қандайдир сизга маълум бирон хабар ,ахборотни худдики билмагандай тутинг дейлик масалан сизнинг бошингиз ўрнида бирон бир буюм жойлашган. Айни патда ухам юмалоқ ва танангизнинг бошқа аъзалари билан чамбар час боғлиқ. Бошингиз вертикал жойлашган аъзо, шу тариқа ҳаракат пастга томон, яъни бўйинларимизни хис этиб кўринг. Уни ҳам бирон шаклда тасаввур этиб кўринг. Хис қилинг. Хозир бири устидаги бошқасини ҳаракатга келтиринг.секин аста бу ҳаракатларга оёқ кўлларимиз ҳам кўшилади. Яхшими? Мана шу холатингизда бирон нарсани гапириб кўринг бу ҳаракатда бўла туриб гапириш мавзу ва масалалар ўзгарган холда такрор, такрор бажаринг. Хозир бу машқни ҳаракатларингизни тезлаштирган холда бажаринг.

Сен бироз аввал билдирилган фикрни такрорляяпсан? Аслида буларнинг баърини чуқур хис қилган холда бажариш лозим бўлади.Бу машқни бажараётганингизда борган сари муракаб бўлаётганини хис қиласиз.. машқни мумкин қадар тез бажарар экансиз сезги аъзоларингизни тўла ишлатишга ҳаракат қилинг.Машқларни онгли бажаришга урининг.

Актёр бошқа кундалик машқлар билан бир қаторда диққат Билан кузатувчанликни ўзида ривожлантириши керак. У ўзининг ҳамда бошқаларнинг юриш-туришида, беихтиёрий равишда қилинган ишларда ифодаланган яширин сабаб ва мақсадларни тушуниб, белгилаб олиши керак.

Кузатувчанлик бўлғуси актёр учун диққатни ривожлантириш сифатида ҳамда ижод учун материални тўплаш тариқасида керакдир. “Ҳаётни кузатишда – деган эди Станиславский – актёр атрофига оддий паришонхотир одам бўлиб эмас, ёки фақат ҳисоб маълумотларини тўплайдиган бухгалтер бўлиб эмас, балки – одамларнинг шарт–шароитларидан келиб чиқиб

қиладиган ишларини, қилмишларини тубдан кузатиб, диққат билан ўрганиши лозим. Бу ҳақиқий қизиқувчан ижодкорга хосдир¹. Педагог кузатувчанликни томоша сифатида эмас, балки уларни хатти-ҳаракатдай тушунишлари керак эканлигини талабалардан талаб қилиши керак, яъни қизиқ ҳодисаларни кузатишни, ҳаётдаги воқеаларни, одамларнинг феъл–атворини ўрганиб, уларни танлаб, баҳо бериб ўз ишларида фойдаланишни ўргатиши керак. Диққат ва кузатувчанлик машқларида педагог доимий равишда талабалар тасаввурини ривожлантириб, уларнинг диққатини ҳар хил гап сотишлардан озод қилиб, ҳаракатда фахмланган ҳис-туйғуларни эгаллашга йўналтириши керак. Талабалар атрофдаги воқеа–ҳодисаларни кузатиш, уларни кўриб, тушуниш, уларнинг фақатгина ташқи холини эмас, балки ички объектив қонуниятларини тушуна билиш, кузатилаётган одамнинг феъл–атворини аниқлаш, чуқур таҳлил қилиш унинг касбий одатларини тўлиқ ўрганиш каби муҳим масалаларга бутун эътиборини бермоқлари лозим. Машғулотлар вақтида талабалар, кузатган одамларнинг ҳаракатларини, феъл–атвор хусусиятларини кўрсатишади. Бу бўлимда биз талабалардан кузатган одамни “тўлиқ ҳолда” эмас, балки бу босқичнинг биринчи навбатида унинг ташқи ўзига хосликларини кузатишни ўргатамиз.

Даставвал кузатилаётган одамнинг фақат ўзига хос характерли феъл–атворини топишади. Масалан: юриш–туриши ва ўзини тутишига эътибор бериш керак. Талабалар аввал уялиб, кейин жону–диллари билан кузатган одамларини кўрсатиб беришди. Бизнинг кўз ўнгимизда хилма–хил одамларнинг «юришлари, ўзини тутишлари» намоён бўлди ва бу одамларнинг тимсолларидан уларнинг ички дунёси кўрина бошлайди. Масалан, учун узоқ бир қишлоқдан келган қиз. У паришон, саросимада, вақти–вақти билан кўлидаги қоғоз парчасига қараб қўйяпти, қоғозда у борадиган манзил ёзилган, аммо у гавжум шаҳарнинг шовқинидан безовталанаяпти. Лотин алифбосида ёзилган кўчанинг номини ўқий

¹ К.С.Станиславский. Танланган асарлар. 2-жилд, 125 б.

олмасдан, бошқа кўчага ўтиб кетади. Манна энди сахнада бадавлат, ўзига ишонган одам пайдо бўлди. У шошмасдан уйқу олдидан сайр қилмоқда. Сахнага баланд пошналар туфлида, бир хил ритмда тебраниб бир қиз чиқиб келади. У тўхтаб залга назар ташлайди. Ўзининг нигоҳи билан барчанинг диққатини ўзига жалб қилишни хоҳлайди. Сахнага бошига тоғора кўйиб олиб, лапанглаб, ёши ўтган аёл чиқади. У атрофга аланглаб, қаерга бориши кераклигини аниқлайди. Рўмолнинг учи билан юзидаги, бўйнидаги терини артиб кўяди. Керакли жойни аниқлагач, чиқиб кетади. Энди сахнага ёш қиз югуриб чиқиб келади. У залга қараб тўхтаб қолади ва тасаввуридаги витринага осиб кўйилган рўйхатларни кўздан кечиради. Биз бу абитуриентларнинг рўйхати эканлигини тушуниб оламиз. Рўйхатда ўз номини тополмаган қизнинг лаблари чўчқаяди, лекин, ҳали ҳаёт олдинда эканлигини тушуниб ачинмай жилмайиб чиқиб кетади. Ундан кейин сахнага бир безори югуриб чиқади, унинг чўнтаклари олма билан тўлган. Тез – тез нафас олишидан уни орқасидан кимдир қувлагани билиниб турибди. У ёқ бу ёққа аланглаб, ҳеч ким орқасидан келмаётганлигига ишонч ҳосил қилиб, ерга ўтиради ва роҳатланиб олма ея бошлайди. Бирдан диққатини кимнингдир оёқ товушлари бўлади, у ўрнидан туриб, қочиб кетади. Унинг кетидан кўлида шапкасини мижиғлаб, шир–шир қилиб, салмоқланиб бир болакай чиқиб келади, унинг боши эгилган. Вақти–вақти билан бурнини тортиб кўяди ва бир кўли билан уни артиб туради. Бу болакайнинг қиёфасида тўполончи мактаб боласининг авзойи кўриниб туради. У дакки емаслик учун кўчани кузатади ва қочиб кетиш учун йўл излайди. Миясида сарф қилган пулларни ҳисоблаб, магазиндан харид қилинган нарсаларини кўтарган бир эркак чиқиб келади. У тўхтаб, кўлидаги юкларини пастга кўйиб, нималарнидир бермоқлари билан ҳисоблаб кўради. Қолган пулини кўриш учун ҳамёнини олмоқчи бўлади ва бирдан уни кассанинг олдида унутиб қолдиргани эсига тушади.

Ана энди, сахнага бемалол қадам ташлаб, қора кўзойнак таққан, кўлида машинанинг калити илинган занжирни дам–бадам айлантириб ўйнаб, оғзида тишковлагичли бир йигит чиқиб келади. Сахнанинг олдида яқинлашгач, у

аста кўзойнагини олиб, томошабин ўтирган залга қараб туради, гўё дўкондан керакли нарсани излаётгандек. Лекин кўнглига ёққан нарсани топмагач, энсаси қотиб, кўзойнагини тақиб чиқиб кетади.

Бундай машқларни бажараётган вақтда ортиқча майда–чуйда хатти-ҳаракатларни кўрсатмасдан, уларни олиб ташлаб, ўзига хос феъл–атворнинг типиклигини белгилаб берадиган ҳаракатлардан фойдаланиш керак. Ижодкор актёр кузатаётган одамларнинг ўзига хос умумийликларини бизга етказиб Бера олган тақдирда томошабин бу қиёфани олдин кўрган, таниш ёки бўлмаса мутлақо нотаниш чеҳра деб ажратиб олади.

Савол ва топшириқлар:

1. Актёрда бадиий дид ва этик маданият деганда нимани тушунасиз?
2. Турли ички хиссиёт, хислат-фазилатларни ички тасвир техникаси орқали ифодалаб беринг.
3. Хасад, худбинлик, бешавқатлик, кўрқоқлик, ёвузлик каби хислатлар бўйича хотирада муҳрланган кадрларни тасвирланг.
4. Яхшилик, эзгулик қилган, этик маданиятига эга бўлган инсонни хотирангизда тиклаб тасвирланг.

2-Мавзу: Актёрнинг режиссёр, драматург, композитор ва рассом билан ижодий ҳамкорлиги. Прогон – бадиий яхлитлик даражасини аниқловчи жараёнда актёрнинг аҳамияти. (2 соат)

Режа:

- 2.1. Актёрнинг ўз мизансценасини яратиши ва бировнинг бировнинг мизансценасини асослаши
- 2.2. Прогон – бадиий яхлитлик даражасини аниқловчи жараёнда актёрнинг аҳамияти

Таянч иборалар: Таянч иборалар: актёрда бадиий дид ва этик маданият, инсоннинг эмоционал хотираси, актёр хис-туйғуси, мантиқий – изчиллик, импровизация, жисмоний ҳаракат услуби, жисмоний ҳаракатлар

услуги, ташқи-жисмоний ҳолат, ички-рухий ҳолат, мушаклар эркинлигига эришиш.

1.1. Актёрнинг ўз мизансценасини яратиши ва бировнинг бировнинг мизансценасини асослаши

Сизлар ўз тажрибангиздан биласизларки, актёр учун текис ва бўш жой қанчалик ноқулай, унда диққатни тўплаш, кичкинагина машқда ёки соддагина этюдда киши ўзини топиб олиши амри маҳолдир.

Кани шунақа, худди концерт эстрадасидаги сингари қуруқ жойда, сахнанинг олдида Гамлет, Отелло, Макбет ролларининг бутун «инсоннинг рухий ҳаётини» кўрсатиб кўринг-чи. Буни режиссёрнинг ёрдамисиз, мизансценасиз, буюмлар ва мебельсиз қилиб кўринг-чи. Уларга ўтириш, суяниш улар атрофида труппалар ҳосил қилиш мумкин! Ахир бундай вазиятлар сахнада яшамокқа ва ўзимизнинг ички ҳолатимизни пластик равишда ифодалашга ёрдам беради. Бунга сахнанинг олдида, устундек қотиб туриб эмас, аксинча, турлича бой мизансценада эришмоқ мумкин. Бизга учинчи ўлчов, яъни сахна сатхи керак, биз унинг устида юрамиз. унинг устида яшаймиз ва хатти-ҳаракат қиламиз. Бизга учинчи ўлчов биринчи, иккинчи ўлчовга нисбатан зарурроқдир. Орқада, бизнинг орқамизда, гениал рассомнинг ажойиб декорацияси осилиб турганидан артистларга нима фойда? У орқада тургани учун биз уни кўпинча кўрмаймиз, У бизни фақат яхши ўйнашга. ўз мухитимизга лойиқ бўлишга мажбур қилади, у бизга ёрдам бермайди, чунки рассом уни яратаётганда фақат суратни ўйлаган ва фақат ўзини кўрсатган, артистни эса унутиб кетган.

Суфлёр хужраси олдида туриб олиб, ҳеч кимнинг ёрдамисиз, мизансценасиз, режиссёр ва рассомсиз пьеса ва ролнинг бутун моҳиятини кўрсата оладиган бундай генийлар, бундай техниклар қани?!

Санъатимиз ҳеч кимнинг ёрдамисиз артистнинг якка ўзи ижодий вазифани бажаришга имконият берадиган психотехника соҳасида энг юқори

чўққига кўтарилгунга қадар бизлар режиссёрнинг ва кулиса орқасидаги спектакль ижодкорларининг ёрдамига мухтожмиз, чунки ҳар хил декорация, планлаштириш, ёруғлик, товушлар ва бўлак кўзгаткичлар уларнинг қўлидадир.

Нега бурчакка суқилиб олдингиз? - деб мурожаат қилди Аркадий Николаевич Малолетковага қараб.

Мен... узоқроқда ўтирмасам бўлмайди! - деди у ҳаяжон ичида гангиб қолган Вюнсодан яшириниш учун яна ҳам бурчакка тиқилиб оларкан.

-Нега ҳаммаларинг тўпланиб олдингиз? - деди Торсов, энг шинам бурчакда, стол ёнидаги диванга ўтираркан, Аркадий Николаевичнинг келишини кўраётган бир гуруҳ ўқувчиларга қараб.

Анекдотлар айтиляпти... шундай... қулоқ солиб ўтирибмиз, - деб жавоб берди чизмакаш

Говорков икковингиз лампа олдида нима қиляпсизлар? - мурожаат қилди Аркадий Николаевич Веляминовага қараб.

-Мен... мен... билмайман... нима дейшимни билмайман... -деди ҳижолат тортиб қизча. - Хат ўқияпмиз... шунинг учун.... аҳ нима учунлигини ўзим ҳам билмайман...

- Нега сиз Шустов билан юрибсиз? - мени сўроққа тутди Торсов.

-Бир нарсани муҳокама қиляпмиз. - жавоб бердим мен.

Хуллас, - деб якун ясади Аркадий Николаевич. - Ҳар бирингиз кайфиятингиз, кечинмангиз ва ишингизга қараб, ҳаммадан қулайроқ жойни танлагансиз, керакли мизансценани яратгансиз ва ўз мақсадингизга ишлатгансиз, эҳтимол, аксинча. Мизансцена сизларга ишни, вазифани айтиб бергандир.

Торсов каминнинг олдида ўтирди, биз эса унга қараб ўтирдик. Баъзилар унинг сўзларини яхшироқ эшитиш ниятида ўз стулларини унга яқинроқ суриб олишди мен лампа турган столнинг ёнидан жой олдим, чунки ёзишим учун қулайлик керак эди. Говорков билан Веляминова пичирлаб гаплашиб ўтириш учун нарироққа силжишди.

Энди айтинглар-чи, нега сиз бу ерга, сиз у ерга, сиз эса стол ёнига ўтирдингиз? -деб тушунтириб беришимизни таълаб қилди Аркадий Николаевич.

Биз яна уз хатти-ҳаракатимиз ҳақида унга ҳисобот бердик ва улардан Аркадий Николаевич бу сафар ҳам, бизларнинг ҳар биримиз ўзимизча, шароитга, ишимизга, руҳий ҳолатимизга ва кечинмамизга қараб мизансценадан фойдаланганимизни асослаб берди.

Шундан кейин Аркадий Николаевич бизларни хонанинг турли бурчакларига олиб борди-да (ҳар бир бурчакда мебель турлича қўйилган эди) улар қандай кайфиятларни, ҳиссиёт хотираларини, такрорий кечинмаларни уйғотишини аниқлаб беришимизни таклиф қилди. Биз ушбу мизансценадан қандай шароитларда қандай фойдаланишимизни аниқлаб беришимиз лозим эди.

Шундан сунг Торсов ўз хоҳишича, бизлар учун катор мизансценалар яратди, биз эса қандай руҳий ҳолатларда, қандай шароитларда, қандай кайфиятда ёки берилган шарт-шароитда у бизга кўрсатиб берганича ўтиришимиз қулайлигини эслашимиз ва белгилашимиз керак эди. Бошқача қилиб айтганда, илгари ўз руҳий ҳолатимизни, хатти-ҳаракат вазифасини сезишимизга қараб ўзимиз мизансцена топган бўлсак, энди бу ишни бизнинг ўрнимизга у бажарар эди, биз эса бировнинг айтган мизансценасини фақат асослаб беришимиз, яъни унга тегишли кечинма ва хатти-ҳаракатни топишимиз, улардан тегишли руҳий ҳолатни аниқлашимиз лозим эди.

Торсовнинг сўзига кўра, иккала биринчи ҳолатда - ўз мизансценамизни яратиш ва шунингдек, учинчи ҳолатда - бировнинг мизансценасини асослаш - актёрнинг тажрибасида доимий учраб туради. Шунинг учун улардан яхши фойдалана билиш керак экан.

Кейин «аксинча исботлаш» тажрибаси ўтказилди. Аркадий Николаевич билан Иван Платонович дарсни бошлашга Ҳозирлангандай ўтиришди. Биз «ишга мос руҳий ҳолатда» ўтирдик. Аммо Торсов биз танлаган мизансценами таниб бўлмайдиган даражада ўзгартириб юборди. У

ўқувчиларни жўрттага ноқулай, биз қилмоқчи бўлган ишимизга ва руҳий ҳолатимизга қарама- қарши равишда ўтказди. Баъзилар анча олисда, бошқалар гарчи яқин ерда ўтирган бўлсалар ҳам, муаллимга орқа ўгириб олган эдилар.

Мизансценанинг руҳий ҳолат ва иш билан мос эмаслиги туйғуни чалкаштирар, ички ноқулайликни келтириб чиқарар эди.

Бу мисол мизансцена билан артистнинг руҳий ҳолати ўртасидаги алоқа қанчалик зарур эканлигини сезиларли даражада кўрсатиб берди ва бу алоқанинг узилиши ёмон ҳол эканлигини исботлади.

Кейин Аркадий Николаевич бутун мебелларни деворга тақаб қўйишни, уларни ёнига ҳамма ўқувчиларни ўтказишни ва ўртага-қуруқ полга битта кресло қўйишларини буюрди.

Шундан кейин, ҳар бир ўқувчини навбат билан чақириб, таъсаввур нималарни ўйлаб топиши мумкин бўлса, шу кресло билан ҳамма вазиятни қилиб кўришликни таклиф қилди. Бутун вазиятлар, албатта. ички тасаввур тўқимаси берилган шарт-шароитлар ва туйғу билан асосланган бўлиши шарт. Биз машқни навбатма-навбат кўрсатдик, мизансценанинг ҳар бири, группа ёки вазият қандай кечинмага ундашини аниқладик ёки тесқарисини. қандай ички ҳолатларда қай хилдаги позалар ўз-ўзидан қилинишини кўрдик. Бу машқлар яхши, қулай ва бой мизансценани, унинг мизансценалиги учун эмас, балки у чақирадиган ва белгилайдиган туйғулар учун қилинаётганини яна ҳам юқорироқ баҳолашимизга мажбур этди.

Шундай қилиб, - сўзларига яқун ясади Аркадий Николаевич. - бир жиҳатдан артистлар ўзлари кечираётган руҳий ҳолатига. бажараётган ишларига, вазифаларига қараб мизансцена ахтарадилар, иккинчи томондан эса руҳий ҳолатнинг узи. вазиъа ва иш бизга мизансцена яратиб беради. Улар ҳам бизнинг ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилиятимизни кўзғатувчилардан бири ҳисобланади.

Одатда сахна жиҳозлари, ёритилиши, товушлари ва бошқа режиссёрлик усуллари билан биз биринчи навбатда партерда ўтирган

томошабинларни лол қи лишни иштаймиз деб ўйлайдилар. Йўқ. Буларга муружаат қилишимизнинг боиси томошабинлардан кўра кўпроқ артистларнинг ўзлари учун керакдир. Биз уларга бутун диққатларини сахнада бўлаётган нарсага қаратишларига ва ундан ташқарида бўлган нарсаларга эътибор бермасликлари учун ёрдам беришга уринамиз. Борди-ю, биз томонда рамканинг актёрлар турган томондаги яратилган рухий ҳолат, пьесага мос экан, демак, у тақдирда ижод учун ҳиссиётларни эслаб қолиш ва кечинмани кўзгатувчи тўғри шароит вужудга келган бўлади.

2.2. Прогон – бадий яхлитлик даражасини аниқловчи жараёнда актёрнинг аҳамияти

Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилиятининг кучи бизнинг ишимизда катта аҳамиятга эгадир. У қанчалик қулай, ўткир ва аниқ, бўлса, ижодий кечинма шунчалик равшанроқ ва тўлароқ бўлади. Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилияти бўш бўлса, у сезилар-сезилмас, ноаниқ туйғуларни келтириб чиқаради. Улар сахнага ярамайди, чунки таъсирчан бўлмайди, кўринмайди, томоша залига кам етиб боради. Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилияти ҳақидаги кейинги суҳбатлардан маълум бўлдики, унинг кучи, давомати ва таъсири турлича бўлар экан. Бу ҳақда Аркадий Николаевич шундай деди:

Кўз олдингизга келтиринг, сиз кўпчилик олдида ҳақоратландингиз ёки тарсаки едингиз, демак, бутун умрга уятга қолдингиз. Бундай воқеадан шундай каттиқ ларзага келгансизки, бу ларза хатто унинг бутун бошқа тафсилотлари ва ташқи жиҳатларини босиб кетган. Арзимас сабаб ёки ҳеч қандай сабабсиз чекилган бу алам- ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилиятларимизда бирданга ловиллаб кетади ва икки баробар куч билан жонланади. Шунда юз қизаради ёки оқариб кетади, юрак эса сиқилиб каттиқ-каттиқ ура бошлайди. Бундай ўткир, осонлик билан ҳаяжонланувчи туйғу материалга эга бўлган актёрга сахнада, ҳаётда ларзага солиб чуқур из қолдирган ҳодисанинг туйғусига ўхшаш туйғуни кечиниш ҳеч гап эмас. Бунда техниканинг ёрдами керак бўлмайди. Ҳаммаси ўз-ўзидан содир

бўлади. Артистга табиатнинг ўзи ёрдамлашади. Бу туйғуни хотирлаш ва такрорий сезгининг, хусусан, кучли, ўткир, аниқ ва яшовчан турларидан биридир.

Бошқа бир ҳодисани олайлик. Менинг бир дўстим ғоятда паришонхотир одам эди. У бир танишиникига бир йилдан кейин зиёфатга борибди ва шунда уй сохибининг севимли, жажжи ўғлининг саломатлиги учун қадах кўтарибди.

Боланинг соғлиги учун кўтарилган бу қадахни ҳамма чуқур сукунат билан қарши олибди, шундан сўнг уй бекаси - боланинг онаси, ҳушидан кетиб қолибди. Маълум бўлишича, бечора дўстим соғлиги учун қадах кўтарган боланинг ўлганига бир йил ўтгандан кейин берилаётган йил оши эканини унутиб қўйган экан. «Шунда кечирган ҳолатимни ўла-ўлгунимча унутмайман!» - деб иқроп бўлди оғайним. Бироқ, бу ҳолда туйғулар атрофда бўлган воқеани бекитиб қўймади, у ҳолат тарсаки ейилганда бўлган эди, шунинг учун дўстимнинг хотирасида кечинманинг ўзи эмас, балки унинг айрим, айниқса, аниқ моментлари ва воқеанинг вазияти равшан сақланиб қолган. У рўпарасида ўтирган меҳмоннинг қути ўчган башарасини ҳам, ёнидаги хижолатдаи ерга қараб олган хотинни ва столнинг нариги бошидан чиққан нидони ҳам эслаб қолган.

Ҳозир, бу воқеага узок вақт ўтган бўлса ҳам, унинг кўнглида ўз-ўзидан йил оши вақтидаги бошидан кечирганлари тўсатдан жонланиб кетади. Бироқ, баъзан бирданига буни қилишни урдасидан чиқолмайди, шунинг учун бу бахтсиз ҳодиса билан бир вақтда бўлган вазиятни эшлашга тўғри келади ва шунда бирданига ёки аста-секин туйғунинг ўзи ҳам жонланиб кетади.

Мана бу - кўпинча психотехника ёрдамини талаб қилувчи анчагина бўш ёки, айтайлик, ўрта даражадаги ҳиссиёт-хотираларининг яшовчанлиги ва кучига мисол бўла олади. Мен энди шунга ўхшаш учинчи ҳодисани айтиб бераман. Бу воқеа ҳам уша паришонхотир дўстим билан содир бўлган, фарқи шундаки, кўпчилик ўртасида эмас, бетма-бет, ўзаро суҳбатда бўлиб ўтган.

Гап бундай: амманинг қизи онасининг вафотидан кейин келиб, унинг тобути устига қўйиш учун дўстим юборган гулчамбар учун миннатдорлигини билдирмоқчи бўлган. Қиз миннатдорчилик изҳор қилиб бўлмасданок, паришонхотир дўстим меҳрибонлик юзасидан «аммасининг» (марҳуманинг) «саломатлигини» сўраган.

Бу хижолатвозлик ҳам унинг хотирасида сақланиб қолган, лекин илгариги, яъни қадаҳ кўтарганига нисбатан анча хирароқ қолган. Шунинг учун, борди-ю, дўстим ижодий мақсадлари учун ўзидаги шу туйғу материалларидан фойдаланмоқчи бўлса, дастлаб жуда катта ички ишни бажаришга тўғри келади. Бунинг сабаби, ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилятидаги хотираларнинг излари чеккадан ёрдам олмай, мустақил равишда жонланиши учун айтарлик чуқур ва ўткир бўлмаганидир.

Саҳнавий амалиётга ҳам тўхталган Аристотел “Поэтика” якунида трагедияни баъзан танқидга учрашига актёрлар ижроси сабаб бўлишини ҳам изоҳлайди. Агар ижрочилар, яъни актёрлар томошабин тушунмай қолади деб:

— ўзларидан бирон нарса қўшмаса;

— бемаза актёрларга ўхшаб мумкин қадар кўп ҳаракат қилишмаса;

— масхарабозларга хос имо-ишоралар, қилиқлар қўшишмаса, трагедия доим юқори мавқега эга бўлиб қолади. Демак, бу танқидлар драматургга эмас, балки актёрлик санъатига дахлдор. Амалиётда ўз вазифаларини тўғри бажармаётган, характер яратолмайдиган иқтидорсиз актёрларнинг ҳаракатини инкор этиш керак, дейди Аристотел.

Кечинма санъати талабларига жавоб берадиган ижодкорлик туйғусини тўғри тарбиялаш ҳамда персонажлар характерини ўзлаштириш жараёни тажрибада синаб кўрилди. Характер таҳлили персонаж тўғрисида уч босқичли маълумот жамлашдан бошланади ва у қуйидаги тартибда бажарилади. Биринчиси, муаллифнинг персонажларга берган таърифи — жинси, ёши, касби, яшаётган муҳити ҳақидаги маълумотлар пьесадан ва унинг ремаркаларидан териб олинади. Иккинчиси, персонаж ҳақида

бошқалар томонидан билдирилган фикр, таъриф ва изоҳлар териб ёзилади. Учинчиси, персонаж ўзи-ўзи ҳақида айтган ўй-фикрлар, монологлар териб кўчирилади. Жамланган материал асосида персонажга характеристика ёзилади. Бу характеристикада у нимани ёқтириши, ёқтирмаслиги, мақсади, нимадан кўрқиши, нима учун курашаётганлиги, бу курашда устун ва заиф томонлари аниқланади. Энг муҳими муаллиф ўз ғоясини очиш учун бу персонажга нима учун шундай характер бергани англаб етилади. Шундан сўнг воқеалар тартибида, яъни картинама-картина персонажининг бажарадиган вазифалари, мақсадга мувофиқ хатти-ҳаракатлари белгиланади. Сўнгра ролнинг интилиши (перспектива), тугун, ривож, авж, кескин бурилиш (перипетия) жойи ва ечими аниқланади.

Алломаларнинг характер масаласидаги фикрларидан қуйидаги хулосага келиш мумкин. Асарнинг мазмуни қанчалик салмоқли ва одамлар ҳаёти учун муҳим бўлса персонажлар характери шу қадар юксак бўлади. Демак, характерлар ўзига хос бадиий шаклга эга бўлиши учун: воқеалар тизими; персонажлар феъл-атворида мос сўз (тил); табиий ва таъсирчан тугун; воқеалар ривож; авж ва мантиқий ечимга эгаллиги эътиборда бўлиши мақсадга мувофиқдир. Жонли ҳиссиёт орқали персонажлар туйғуларини ифодалаб, тасвирланаётган воқеа ва ғояга мос характер яратибгина муваффақиятга эришиш мумкин. Саҳнавий характер яратишдек машақатли ва мураккаб жараёнга театр аҳлини, ёш драматурглар, режиссёрлар, актёрлар ҳамда театршунослар диққатини қарата олсак мақсадимизга эришган бўламиз. Чунки спектаклнинг бадиий яхлитлигида ва томоша ғоясини ифодаланишида актёрлар талқин қилган характерлар муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, миллий драматургия тарихини таҳлилий ўрганиш, улуғлар яратган характерларни театрлар қандай талқин қилганлиги хусусида тадқиқотлар олиб бориш ҳақида ўйлаб кўриш заруратга айланди. Ёш ижодкорлар учун амалий қўлланма сифатида ўзбек драматургларининг

сара асарлари тўпламини нашр қилиш ўзбек саҳна санъатини янги бадиий босқичларга кўтарилишига замин яратади.

Актёрлар саҳна фуқаросига айланиб, характер яратиш борасидаги ўз бурчларини адо этмасалар, бу масала баҳс-мунозараларга айланиб бораверади. Чунки, уларнинг характер яратишга эътиборсизлиги саҳнада, дубляжда, сериалларда, кино ва телевиденияда, ҳатто клип ёки рекламада ҳам тобора ошкор бўлиб бормоқда.

Саҳнавий характер яратишнинг назарий ва амалий жиҳатларини машаққат билан ўзлаштирган актёрлар ўз ролларини образ даражасига олиб чиқа оладилар ва бадиий яхлит спектакллар яратилишига ўз ҳиссаларини қўшиб, уларни миллатнинг маънавий ва маданий мулкига айлантирадилар.

Савол ва топшириқлар:

1. Этюд нима?
2. Мизансцена нима?
3. Хиссиёт ва хотира учун машқ тайёрлаб келиш?
4. Этюд тайёрлаб келиш?

3 мавзу. Намойиш этиш санъати мактабининг талаблари.

“Биомеханика” – серқирра ижрочилик талабларининг ютуқ ва камчиликлари. (2 соат)

Режа:

3.1. Актёрнинг асосий вазифаси бўлган ўз товушининг рангларини ривожлантириш, мураккаб ижрочилик санъатини эгаллаш санъатини ўзлаштириши.

3.2. “Биомеханика” – серқирра ижрочилик талаблари актёрнинг индивидуал ижодининг белгиловчи энг юқори ижрочилик маҳоратининг категориясидир.

Таянч иборалар: Таянч иборалар: актёрда бадиий дид ва этик маданият, инсоннинг эмоционал хотираси, актёр хис-туйғуси, мантиқий – изчиллик, импровизация, жисмоний ҳаракат услуби, жисмоний ҳаракатлар услуби, ташқи-жисмоний ҳолат, ички-рухий ҳолат, мушаклар эркинлигига эришиш.

3.1. Актёрнинг асосий вазифаси бўлган ўз товушининг рангларини ривожлантириш, мураккаб ижрочилик санъатини эгаллаш санъатини ўзлаштириши.

Инсоннинг овози хилма-хил психологик ранглар билан бой, шунинг учун ҳам ҳар бир куйловчи актёрнинг асосий вазифаси ўз товушининг рангларини ривожлантириш, мураккаб ижрочилик санъатини эгаллашдир, бу унинг ижодий негизи ва шу билан бирга актёрнинг индивидуал ижодининг белгиловчиси бўлиб, унинг энг юқоридаги ижрочилик маҳоратининг категориясидир. Қандай қилиб овоз товуши билан у ёки бу мусиқали аҳволни, иштирок этувчининг кайфиятини тасвирлаши мумкин ва туйғуларни ифодалаш учун қандай оҳангни ишлатиш керак?

Биз оддий мусиқали оҳангни, яъни бирон куй ёки нотанинг айтилишини, товушларнинг ўзаро боғланишини эмас, балки товушнинг маъноли оҳангини назарда тутяпмиз. Масалан, инсон бир хил товушда «сени севаман» ва «сендан нафратланаман», деган гапни айтолмайди. Ҳар бирида, албатта, ўзига яраша оҳанг ишлатилади, яъни маъносига мос бўлган интонация. Демак, куйлашнинг ўзи ва унинг техникаси куйловчи актёр бўлиши учун етарли эмас. Қўшиқ ижросида машҳур санъаткор, актриса, профессор Саодат Қобулова оҳангга жуда катта аҳамият берар эди. У товушнинг интонациясини ижро этаётган тимсолнинг таърифига, аниқ вазият билан боғланган рухий ҳолатига мослаштирарди, интонация орқали ҳамкорига ва томошабинга эмоционал таъсир этарди. Берилган шарт-шароитда тимсолнинг оҳанги, яъни товушнинг интонациясини қидириш

жараёни-бу вокал санъатини хатти-ҳаракатли қиладиган ва муסיқа орқали ёзилган драмани ифодалайдиган энг муҳим нарсадир. Педагог-режиссёр талабалар билан биргаликда роль устида ишлаган вақтда унга нафақат ифодавий воситаларининг (ритм, темп, динамика, нозик фарқлар ва улардан келиб чиққан актёрлик маҳоратининг вазифалари) муҳимлигини тушуниш, балки техникасининг асосини ҳам билиш кераклигини тасдиқлайди. Бу педагог-режиссёр талабанинг диққатини хонандалик техникасининг элементиға жалб қилиш керак экан, деган гап эмас. У талабаларнинг диққатини, керакли ифодавий воситаларини топишға йўналтириши керак. Гап айрим бир маънода, «товушнинг режиссураси» ҳақида кетаяпти деб тушунишимиз мумкин. Албатта, педагог-режиссёр, товушни йўлга солиш, уни чиқариш, чўзиш каби масалалар билан шуғулланиши керак эмас, аммо образдан, жанр таърифидан ва қўйилган мақсадлардан келиб чиқиб, товушнинг тембр, эмоционал, психологик рангларини билиб, у талабаға нафақат сўзнинг, балки товушнинг ҳам маъзини чақишға ёрдам бериши мумкин. «Оддий ААА товуши билан биз дилимиздаги ҳиссиётни ифодалашимиз мумкинлигини тушунасизларми?»,-деб сўраган эди К.С.Станиславский, куйловчи актёрнинг товушиға керакли психологик рангини тузилишиға ёрдам бериб. «Лекин бошқа ААА товуши бор. У берк, бўғик, ташқарига эркинлик билан чиқмасдан, ичкарида қолиб, худди ғордан ёки тобутдан келаётган даҳшатли, машъум овоз бўлиб, ғўнғиллаб акс садо этади. Маккорона ААА товуши ҳам бор. У парвонадай учиб чиқиб, парма каби дилға кириб, асабни бузади. Қувноқ ААА товуши ҳам бор. У дилимиздан ўқдай отилиб чиқади».

Қўйилган ижодий масалаға қараб, товушнинг керакли характериға эға бўлган жаранглашни сўзда, товушда ҳам топа билиш, ижрочидан айрим интонацион маҳоратға эға бўлишлигини талаб қилади. Инсон хилма-хил психологик рангларни, ўз товуши орқали бериш имкониятлари чексиз. Устозларнинг кўпчилигида ижодий фикрларнинг ниҳоятда кичик ўзгаришлари, дарҳол товушнинг психологик рангида акс этади.

Рассом ёруғ-соя ва бошқа бадий-ифодавий воситалар орқали суратда ўзининг психологик ва эмоционал мазмунини ифодаласа, куйловчи актёр ҳам ўзининг индивидуал хусусиятлари билан муסיқий спектаклнинг фикрини бойитади. Лекин, куйловчи актёрларнинг бошқа категорияси ҳам борки, улар фақат бастакорнинг фикрини ташқи шаклига эга бўлишади. Улар муסיқий матнни механик равишда ўрганиб, ритм билан боғланган товушни «тўғриларча», керакли жойда кўтариб ёки пастга тушириб, бизга «куйлайдиган кўғирчоқларни» эслатадилар. Бундай хонанда ҳақиқатан ҳам бастакорнинг фикрларини ва туйғуларининг нухасини кўчирувчиси бўлади. Улар на санъаткор, на ижодкордирлар. Айнан шундай куйловчи санъатимизга катта зиён келтиради.

Маълумки, драматик театрда интонация масаласи ман қилинган. Муסיқали театрда эса у бутунлай бошқа маънога, бошқа аҳамиятга эга. Гап, интонацияни Шаляпин тушунган маънода, маънолилик ҳақида кетар экан, биз актёр «қандай» куйлаяпти ва «қандай» деган сўзда «нимани» ифодалаётганини тушунишимиз керак.

Хонандаларимиз оҳанг, яъни интонация ҳақида ўйламайдилар, деса ҳам бўлади. Баъзан қобилиятли актёрда у ўзидан ўзи пайдо бўлади. Лекин интонация устида биз атайин иш олиб бормаймиз. «Интонация» сўздан ҳайиқиб, биз бу муаммони умуман олиб ташладик. Интонацияни топиш бу тимсолнинг ечимига ўз ҳиссасини кўшиш деганидир.

«Мусоргскийнинг бирдан бир, ягона оҳангини топдим», - деган эди Шаляпин. Гап деталлар ҳақида ёки ҳар хил интонацион усуллар ҳақида кетмаётганлигини тушуниб турибмиз. Гап инсон ҳаётининг, «инсон рухий ҳаётининг», халқ ҳаётининг, унинг инсоний, ижтимоий ғояси ҳақида, умуман ўзида кўп компонентларга эга бўлган, катта умумлаштиришлар ҳақида кетаяпти. Нотанинг, жумланинг, сўзнинг, ролнинг интонацион бўёқлари бу тимсол устида бўлган бадий ишнинг натижасидир. Қаҳрамоннинг интонациясини қидириш сахна ҳақиқатини излаш деганидир. Улар ҳақиқий тимсол билимларининг натижасида яратилади. Интонация бу бизнинг

ижодий ишларимиз, бизнинг изланишларимиздир. Аммо бу ижодий ишлар, бу изланишлар асарнинг мусикий-драматургик материалини, унинг моҳиятини сидқидиллик билан ўрганишдир. Интонация устидаги иш бу ролнинг ички моҳиятини ҳаяжонлантирадиган илмоқларини қидиришдир. Афсус дирижёрлар, режиссёрлар, актёрлар сахнада кўпинча тингловчини ҳайратда қолдирадиган, маълумот бермайдилар. «Пиано», «форте» бор, хонанда кўшиғини ўз вақтида бошляпти, демак, ҳаммаси яхши. Хонанда бастакорнинг улуғ асарини ўрганиб томошабинни ҳайратда қолдирмасдан, унга фақатгина маълумот беради, чунки ҳайрат бўлиш учун инсоннинг ўзи, унинг қалби ҳаяжонланиши керак.

Куйловчи актёр бастакорнинг ғоясидан ҳаяжонланса, ифодалаб бериши мумкин. Ёзганларининг ҳаммасини жуда таъсирли ва ёрқин ифодалаб бериши мумкин. Буларсиз интонация қидириш жараёни бефойда бўлиб чиқади. Интонация бу мақсаддир. Унга актёр тасаввур орқали эришиши мумкин. Куйлаётганини тасаввур қилиш «кўриш» жуда муҳим ва катта аҳамиятга эга жараёндир. Шунингдек, энг муҳими бу актёрга, талабага тўғри интонацияни топиш, ашуласининг ҳар бир жумласида маънолилик истагини яратишга ёрдам беришдир.

Хонанда санъатида, унинг интонацион ифодавийлигида ижрочининг нафақат характер хусусиятлари ва индивидуал, ўзига хос бўлган ечиш имкониятлари, балки муаллифнинг ғояси ва сахналаштириш керак бўлган асосий моҳияти ҳам белгиланган. Шунинг учун ҳам Шаляпин куйловчи актёрга вокал тимсолининг иш жараёнида, унга мос яққол бадиий оҳангни қидиришнинг аҳамиятини астойдил белгилайди. Ўзининг хотираларида шоҳ Иван Грозний тимсолнинг изланиш йўлларини сўзлаб берганда, у шоҳнинг ёвуз эмас, балки актёр бўлиб чиққанини, белгилаб ўтган эди. «Кирайми, йўқми,-деган биринчи жумламни мен ачитиб, киноя, икки юзламачилик билан гапирар эдим. Бу шоҳни бўш қилиб, унга хос бўлмаган фазилатларни кўрсатар эди. Бу ҳали шоҳ тимсоли эмас, балки сояси, кичик белгисидир. Шоҳ Иваннинг биринчи жумласида, тимсолнинг мағзи, унинг асосий

моҳияти белгиланганлигини тушундим. Саҳнани такрорладим. Кучли, дахшатли, қаҳри-ғазаб овози билан ваҳшиёна бўкириб, ғазаб билан хонани қараб чиқиб, мен саволимни такрорладим. Атрофдагилар кўрққанидан қотиб қолишди. Бир жумланинг тўғри топилган интонацияси, захарли илонни баджаҳил арслонга айлантирди. Шу интонация «поездни» керакли йўлга солди, у эса хуштакини чалиб, ўқдай учиб кетди. Хонанда санъатининг бутун кучи-тўғри олинган оҳангда, сўзнинг ва жумланинг тўғри топилган рангида».

Классик бўлиб қолган таърифнинг маъноси нимада? Инсон оддий суҳбатда ҳам ўз фикрини ифодалаш учун нафақат сўз, балки уни таъкидлаш учун ифодавий талаффузни ҳам ишлатади. Инсоннинг оҳангида, яъни унинг ҳар хил рангларга ва тусларга ўтиш қобилиятида, катта ифодавий имкониятлар бор. Агарда инсон ўз нутқида сўзларни керакли оҳангда талаффуз этмаса, унда унинг нутқи жонсиз, бир хил, монотон бўлади. Шундай қилиб, бир жумланинг оҳанги, Грозний тимсолни тушунишга ёрдам бериб, уни фикр нурлари билан бойиттирди ва керакли шароитни топиб, у буюк ижодкор бўлганлиги учун шу шароитни спектаклда ҳам яратди.

Хонандалик мусиқанинг ифодавий илдизлари, нутқ илдизлари билан бирдир. Бастакор ўз асарида, уларни мусиқага хос шартли белгилар орқали тасдиқлайди. Аммо бу белгилар куйнинг психологик рангини, жонли моҳиятини, маъносини эмас, балки фақатгина интонациянинг шаклини, яъни овознинг кўтарилишини ёки пастга тушишини белгилайди холос. Шоирнинг сўзи каби, бастакорнинг нота белгилари, бу муаллиф фикрларининг ички моҳияти эмас, балки ташқи шаклидир. Фақат куйловчи актёр шу жонсиз белгиларни, сўзларни онгли равишда ўз руҳий ҳолатидан, жонидан ўтказиб, уларни ўзиникидай қилиб олиб, жонлантириши мумкин. Матндан келиб чиқиб, улар мусиқий асарни ўзига хос бўлган интонация билан овознинг психологик ранглари орқали ижро этадилар ва эҳтимол, бастакорнинг ўзида етилиб бормаган, мусиқий тимсолларнинг қирраларини ҳам кўрсатадилар. Психологик интонация, сўзнинг маъноли ранги бу куйловчининг ҳамма ифодавий воситаларидан энг керакли бўлиб, шу воситани аниқлашда

актёрнинг ижодий индивидуал томонларини, маҳоратини аниқ равишда белгилайди. Бундай оҳангнинг «тўғрилиги», сўзнинг, жумланинг керакли ранглари, ўзидан ўзи муסיқий матнни ёдлаш натижасида пайдо бўлмайди. Бу тимсол устида онгли равишда ишлаш, яъни муסיқий партитурани таҳлил қилишда, тарихий материални ўзлаштиришда, олий мақсадни англашда ва бутун хатти-ҳаракат давомида, ролнинг маъноли вазифасини тушунишда, унинг жисмоний ҳолатини ва иккинчи планини топишда ва ҳоказоларда ифодаланади. Шундай қилиб, интонация, вокал тимсолни яратиш ва «инсоннинг руҳий ҳаёти»ни кечириш воситаси бўлиб, ижрочи олдида турган ижодий масалаларга жиддий қараганлигининг натижаси бўлади ва сахна-тимсолнинг устида умумий ишнинг жараёнида етиб келади. Шу сабабли режиссёр-педагогнинг олдида турган муҳим вазифаларидан бири бу муסיқа нутқининг ифодавийлигининг устида ишлаш, оҳанг ҳаракатларини қидириш жараёнида талабаларга фаол ёрдам бериш, чунки берилган шарт-шароитда тўғри белгиланган хатти-ҳаракат, керакли оҳангни пайдо бўлишига сабаб бўлади.

3.2. “Биомеханика” – серқирра ижрочилик талаблари актёрнинг индивидуал ижодининг белгиловчи энг юқори ижрочилик маҳоратининг категориясидир.

Сахнада бўлаётган ҳар қандай хатти-ҳаракат фаоллашиб бориши керак. Фаоллик тамойилининг моҳияти, Станиславскийнинг сўзи билан айтганда, “образ ва эҳтиросларни ўйнаб бўлмайди, балки образга кириб, эҳтиросларнинг таъсири остида хатти-ҳаракат қилмоқ керак”. Актёр сахнада ҳаракат қилар экан, асардаги қарама-қаршиликлар кучайиб борган сари унинг ҳаракатлари ҳам асар мазмунидан келиб чиққан ҳолда фаоллашиб бориши керак. Акс ҳолда томоша ёки спектаклни томошабин томонидан қабул қилиши сусаяди ва натижада асар сахнада муваффақият қозониши қийин бўлиб қолади. Шунинг учун этюдлардаги қарама-қаршиликларни

кучайтириб, қаҳрамонларнинг ҳаракатларини фаоллашиб боришига эришиш лозим.

Ҳаракат - бу инсоннинг маълум бир мақсадини амалга ошириш йўлида қилган қилмишидир. Ҳаракат ҳамيشа фаол кечадиган жараёнدير. Биз доим атроф-муҳитга, нарсаларга, табиатга, одамларга таъсир кўрсатамиз. Бу таъсир фикр билан, туйғу билан, ирода билан ифодаланади. Булар бир-бирига узвий чамбарчас боғлиқдир. Ҳаракат акс ҳаракатни келтириб чиқаради. Бу руҳиятимизга боғлиқдир. Ҳаракат асосига қурилган актёрлик санъатининг маънавий, маърифий аҳамияти ва унинг тарбиявий кучи бениҳоят каттадир. Актёр учун «етакчи хатти-ҳаракат» - персонажнинг барча ҳаракатларининг асоси бўлиб, у асосий ғояга, олий мақсадга етаклайди. Етакчи хатти-ҳаракат барча ҳаракатнинг асосий «қизил ипи» бўлиб, алоҳида бўлак ва кичик вазифаларни бир чизиққа бирлаштириб, олий мақсадга йўналтиради.

Етакчи хатти-ҳаракат олий мақсадга олиб боровчи йўл. Эришишдаги қаҳрамон хатти-ҳаракати билан белгиланади, бу қаҳрамоннинг барча ҳаракатлари асосида ўз олдидаги мақсадларига етишиши учун қилинган ҳам рухий ҳам жисмоний ҳаракатида ўз ифодасини топади. Етакчи хатти -ҳаракат асарнинг асоси бўлиб, унда бўладиган курашлар жараёнини очиб беради. Пьесанинг етакчи хатти-ҳаракати деганда, Станиславский, етакчи хатти-ҳаракат тушунчасини драматургик ҳаракатга яқинлаштирар эди. Драматургик ҳаракатда, биз биламизки, асардаги ғоявий муаммолар персонажларнинг барча ҳаракатлари ёрдамида очиб берилади. Драматургик ҳаракат «етакчи хатти-ҳаракат» ҳамда «қарши ҳаракатдан» ташкил топган бўлиб, «етакчи хатти-ҳаракат» ижобий қаҳрамонларнинг асарнинг асосий ғоясини очиб берувчи барча ҳаракатларда намоён бўлади. Драматургик ҳаракат ҳар қандай пьесада фабула бўйича, яъни асосий воқеалар занжири орқали «воқеалар катори» бўйича ривожланади. Шунинг учун Станиславский актёр ва режиссёрлардан биринчи навбатда пьесанинг фабуласини билишларини талаб қилган. Хулоса қилиб

айтганда, етакчи хатти-ҳаракат спектаклнинг юраги, асосий чизиғи бўлиб, ўтаётган курашни, қарама-қаршилиқларни очиб беради. “Саҳнада беҳуда югуришнинг хожати йўқ, - дейди Торцов. – Саҳнада бекордан бекорга югуриш ва азоб чекиш мумкин эмас. Саҳнада хатти-ҳаракат қиламан деб, “умуман” ҳаракат қилишнинг кераги йўқ, балки асосли, мақсадга мувофиқ ва унумли хатти-ҳаракат қилмоқ керак”

Талабалар билан танлаб олинган асар устида ишлар эканмиз албатта мана шу сўз юритмоқчи булган фикрларга тукнаш келамиз. Биз талабалардан ролнинг фожеали жойларига кучаниш ва зўрланиш билан ёндошиши у ёқда турсин, ҳатто кўпчилик актёрлар қилгандек, бирданига ҳам эмас, балки аста-секин, изчиллик билан, мантиқан бирин-кетин келаётган жисмоний хатти-ҳаракатларнинг кичик ва катта ҳақиқатини сезмоқ ҳамда уларга самимий ишонмоқ кераклигини ўқтирамиз. Купинча биз сезиларли, кўринарли, тушунишимиз осон бўлган жисмоний хатти-ҳаракатларнинг мантиқ ва изчиллигига қараб иш тутамиз.

«Туйғунинг мантиқ ва изчиллиги» дек мураккаб масалани қандай ҳал қилиш мумкун.

Биз олимлар эмас, актёрлармиз. Бизнинг соҳамиз-фаоллик, хатти-ҳаракат. Биз амалиётдан, инсонлар тажрибаси, ҳаётий хотиралар, мантиқ ва изчилликдан фойдаланамиз, саҳнада қилаётган ишимизнинг ҳақиқатлигига ва ишончилигига эришмоғимиз даркор.

Актёр ўз-ўзимизга: «Агар мен реал ҳаётимда фожеавий даражада чорасизлик аҳволига тушиб қолсам нима қилардим?» деган саволни беришдан иборат. Фақатгина ана шу саволга инсонларча жавоб беринг, бўлди, бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

«Фожеавий даражада чорасизлик» ҳолатига, яъни мураккаб руҳий ҳолатга тушиб қолсам, нима қилган бўлардим?-деган саволга сиз қатор ғоятда мантиқли, изчил хатти-ҳаракатлар билан жавоб берасиз.

Туйғу мантиқи ва изчиллиги сингари мураккаб руҳий масалани ўзимиз еча олмаганимиз учун, уни ўз ҳолига қўйиб турамиз ва текширишни бўлак,

бизга тушунарли бўлган соҳа, хатти-ҳаракатлар мантиқига кўчирамиз.

Жисмоний хатти-ҳаракатларнинг мантиқий ва изчил ташқи кўринишини яратар эканмиз, агар синчиклаб қарасак, ичимизда бу йўлга ёндош ҳолда бошқа ҳис-туйғуларимизнинг мантиқий ва изчил йўли ҳам пайдо бўлади. Бу тушунарли: ахир, ички ҳис-туйғуларимиз биз учун хатти-ҳаракатларни сездирмаган ҳолда пайдо қилади, улар ҳам ана шу хатти-ҳаракатларнинг ҳаёти билан чамбарчас боғланган.

Исботланган жисмоний ва руҳий хатти-ҳаракатларнинг мантиқи ва изчиллиги ҳаққонийликка ва ҳис-туйғуларга ишончни вужудга келтиради.

Кундалик ҳаётимиз тажрибаларини, ҳис-туйғуларимизни қайта ўрганиб чиқмоғимиз лозим.

Ҳис-ҳаяжон соҳасида биз яна ўша ҳар доим ҳозир-нозир-мантиқ ва изчилликка рўбарў келамиз.

Мана энди ижодий кечинма жараёнида мантиқ ва изчилликни ҳис қилиш ҳақида гапирсак.

Бу масалани қандай бўлмасин ҳал қилиш керак. Ростдан ҳам, ҳақиқий кечинмага асосланган бизнинг санъатимиз мантиқ ва изчилликни туйғусини четлаб ўтолмайди-ку. Ахир уларсиз ҳақиқат ҳам, қолаверса, ишонч ҳам, «мен мавжудман» ҳам, бизнинг санъатимиз, ижодимиз, кечинмамизга асосланган барча аъзоларимизнинг беихтиёрлиги ҳам йўқ-ку.

Бу масалага илм нуқтаи назаридан эмас, ўзимизга жуда яхши таниш бўлган, тажриба, амалий билим, ҳис-ҳаяжон, кўникма, одатлар ва бошқа-бошқаларга бой ҳақиқий ўз шахсий ҳаётимиз нуқтаи назаридан кўриб чиқайлик.

-«Агарда мен талқин қилаётган ролимнинг берилган шарт-шароитига тушиб қолсам, одамларча нима қилган бўлардим?», деб ўз-ўзингиздан сўранг.

Бу саволга шунчаки, расман эмас, балки рўйи-рост ва самимий жавоб беринг. Бу саволга на фақат ақл, асосан туйғу билан ирода қатнашсинлар ва жавоб берсинлар.

Бу ҳам ҳали кам, мен жавобни сўзлар орқали эмас, жисмоний хатти-ҳаракатлар орқали олишни истардим.

Инсон руҳий ҳаётининг ички, руҳий ҳолатининг мантиқ ва изчиллигини англамоқ ва аниқламоқ учун, биз танамизнинг муайян, бизга тушунарли, аниқ жисмоний хатти-ҳаракатларига мурожаат этамиз. Биз уларнинг мантиқ ва изчиллигини руҳий атамалар эмас, балки жисмоний хатти-ҳаракатлар орқали англаймиз, аниқлаймиз ва қайд қиламиз.

Агар улар чин, самарали ва мақсадга мувофиқ бўлса, қолаверса ичдан самимий инсоний кечинмалар билан тасдиқланган бўлса, унда ташқи ва ички ҳаёт орасида чамбарчас боғлиқлик пайдо бўлади. Ижодий мақсадларнинг амалга ошишида ана шундан фойдаланиш керак.

Инжиқ, туткич бермас туйғулардан кўра, бизга яқинроқ жисмоний хатти-ҳаракатларга мурожаат қилишимиз, уларни ўз ички истакларимиздан кидиришимиз, керакли маълумотларни инсон сифатида ўзимга жуда яхши таниш бўлган ҳаётий тажрибаларимиздан оламиз. Бундай пайтларда ўз хотиротларимга ва табиатимга берилиб кетаман.

Сиз у ёки бу ҳолатни, у ёки бу туйғуни талқин қилмоқчи бўлар экансиз, энг аввало: «Ана шунга ўхшаш шароитга тушиб қолсам мен нима қилар эдим?», деб сўранг. Ёзиб олинг, хатти-ҳаракатга айлантинг ва уларни айнан худди шундай қилиб ролингизга кўчиринг. Агар пьеса кучли бўлса ва унда ҳақиқий ҳаёт тасвирланган бўлса, у ҳолда хатти-ҳаракатларимизнинг ҳаммаси бўлмаса ҳам, қисман мос келиши мумкин.

Янги ролингизга тааллуқли ана шундай савол ва жавобларни ёзиб боришингизни жуда ҳам маслаҳат қиламан. Бу шунинг учун ҳам фойдалики:

Ёзма савол ёки жавоб вақтида аниқ нишонга урадиган сўзни кидириб топишингизга тўғри келади. Буни эса саволга чуқур тушуниб олмасдан қила олмайсан.

Актёр учун бундай ёзувлар бебаҳо ижодий маҳсул ҳисобланади.

Бир тасаввур қилинг-а, бора-бора актёрлик фаолиятингиз даврида сиз тўқнаш келишингиз мумкин бўлган, пьеса ва роллардаги барча ички ҳолат ва

кайфиятларга мос келадиган ана шундай ёзувлар аста-секин тўпланиб қолади.

Ростдан ҳам, агар кишининг эҳтиросларидан яратиладиган барча баъзи онларининг рўйхати бизнинг ихтиёримизда бўлганидами, агар биз ана шу рўйхат бўйича яратаётган эҳтиросимизнинг ҳар бир таркибий қисмини мантиқан ва изчил кечинганимиздами, баъзи бир актёрлар сингари, уни бирданига қамраб олишга ошиқмасдан, аста-секин, қисмма-қисм ўрганиб чиққан бўлардик.

Бу ёзувларда сиз ҳис-туйғулар хотирангизга руҳий маҳсулингизнинг каттагина қисмини қўшган бўласиз. Бу жуда катта гап: ахир бу ҳиссиётнинг мантиқи масаласини ўрганишимизда жуда қўл келиши мумкин.

Мана, масалан, севги... Бу инсоний эҳтирос қандай пайтларда шаклланади-ю ва у қандай хатти-ҳаракатларга ундайди?

Сиз ана шу хатти-ҳаракатларнинг ҳар бирини фикран тўғри, далиллар билан, чуқур ўйлаб, самимий ва тўла-тўқис бажарсангиз, аввалига севиб қолган кишининг ташқи, кейинчалик эса унинг ички ҳолатига ўхшаш хатти-ҳаракатларга яқинлашасиз.

Ҳар томонлама тўла-тўқис пьесада ана шундай ҳолатларнинг ҳаммаси ёки энг муҳим томонлари у ёки бу даражада намоён бўлиб туради. Актёр уларни излай бошлайди ва ўз ролидан топади. Ана шундай талаблар билан биз сахнада бир қатор вазифа ва хатти-ҳаракатларни бажарамиз, натижада уларнинг мажмуидан ҳосил бўлган ҳолатни севги деб атаймиз. У «умуман» эмас, қисмма-қисм яратилади. Актёр бундай ҳолларда ошириб ўйнамайди, балки хатти-ҳаракат қилади, актёрларча қилиқ қилмайди, балки инсонларча кечинади, у туйғунинг моҳиятини бачканалаштирмайди, балки уни ҳис қилади. “Сахна хатти-ҳаракати маъноли, мантиқий ва кетма-кет бўлиши керак”- деган эди К.С.Станиславский. Шунинг учун ҳам педагогнинг асосий вазифаси бу-талабани тўғри мақсадга йўналтиришдан иборат. [2.К.С.Станиславский Танланган асарлар. 2-жилд,М.,1954 й. 57-б.].

Аммо ўзлари талқин қилаётган туйғунинг асл моҳиятини чуқур ўйлаб

ва тушуниб етмаган кўпчилик актёрлар севгини «умуман» катта бир кечинма деб тасаввур қиладилар. Улар катта кечинмалар бир қанча алоҳида лавҳалар ва лаҳзалардан ташкил топишини унутиб қўядилар. Уларни яхши билмоқ, ўрганиш, ўзлаштирмоқ ва ҳар бирини алоҳида бажармоқ лозим. Бусиз актёр бир қолиплик ва ҳунарпазликнинг қурбони бўлишга маҳкум.

Аммо афсуски, актёр учун ўта муҳим бўлган туйғуларнинг мантиқ ва изчиллиги соҳаси ҳали сахна талабларига татбиқ этилмаган.

Бутун ҳаётини ағдар-тўнтар қилиб юборувчи мудҳиш хабар, актёрлар театрда кўрсатганларидек, бирданига таъсир қилмайди: ҳозирча ҳеч нарсдан хабари йўқ у қувноқ ва хотиржам; ҳали хабар топмасданок - у ўзини у ёқдан бу ёққа ташлаб ёқавайрон бўла бошлайди. Ҳаётда эса бундай мудҳиш фалокатни, кескин ўзгаришни англаб етиш бир қатор изчил ва мантиқий лаҳзалар, руҳий босқичлар орқали рўй беради.

Савол ва топшириқлар:

1. Сўз устида ишлаш деганда нимани тушинасиз?
2. Муסיқали театр актёрлиги тарбиясида сўзнинг ахамияти деганда нимани тушинасиз?
3. Интонация нима?
4. Туйғу тушинчаси нима?
5. Изчилликга эришиш учун нималарга ахамият бериш керак?
6. Топшириқлардан келиб чиқиб сахна кўриниши тайёрлаш

4-мавзу. Брахт театри талқинини ақлий идрок этиш масаласи. Кечинма санъати мактаби талаблари. Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси. (2 соат)

Режа:

4.1. Саҳналаштириш учун режалаштирилган асарнинг долзарблиги

4.2. Театрлар репертуарининг ижодий жамоа бадиий савиясини ва маҳоратини юксалтиришдаги роли.

Таянч иборалар: Таянч иборалар: актёрда бадиий дид ва этик маданият, инсоннинг эмоционал хотираси, актёр хис-туйғуси, мантикий – изчиллик, импровизация, жисмоний ҳаракат услуби, жисмоний ҳаракатлар услуби, ташқи-жисмоний ҳолат, ички-рухий ҳолат, мушаклар эркинлигига эришиш.

4.1. Саҳналаштириш учун режалаштирилган асарнинг долзарблиги

Этюдда талабалар жонли ҳарактерлар асосида образ яратишга уринмайдилар. Балки, қатнашувчилар ўз исмлари, ўз шахслари тимсолида ўзларига таниш ва яқин бўлган воқеа, шароитдан фойдаланиб ҳаракат қиладилар. Иш жараёнида талабалар орасида ўз-ўзидан жонли ҳарактер хусусиятлар пайдо бўлиб қолиши мумкин. Бунда педагог эҳтиёткорлик билан ёндошиши, уни чарҳлаши, ривожлантириши керак бўлади. Боиси, ўз ҳаётий тажрибаси асосида ўз ҳаракат мантиқини тузиш, саҳнада табиий, жонли ҳаракат қилишга интилиш вазифасининг ўзи талаба учун ниҳоятда мураккаб эканини унутмаслик лозим. Бу вазифани қониқарли, талабга мувофиқ равишда бажариш актёрлик маҳорати сирларини эгаллаш йўлида жуда катта қадамдир.Этюд биринчи курснинг иккинчи ярмида, турли техник машқлар билан бирга олиб борилади. Юқорида ўтганимиз кўплаб машқ мисолларини секин-аста янгидан-янги шарт-шароитга мослашган ҳолда этюдга айлантириш мумкинлигини таъкидлаб ўтган эдик. Оддий бир машқнинг этюд

даражасигача шаклланиш босқичларини кўриб чиқамиз. Талабага оддий ҳатти-ҳаракат – бирор-бир қутини очиб кўришни, у ерда унга аталган совға борлиги айтилади. Табиийки талаба қизиқиш билан қутини очади. Қути ичида ҳеч нарса йўқ эканини кўриб қутилмаган бу ҳолатдан ҳайрон бўлади. Унинг юз ифодалари, ҳатти-ҳаркатлари органик равишда табиий содир бўлади. Бунинг сабаби вазият ва воқеа талаба учун ҳақиқатдан ҳам тасодифий ҳисобланади. Педагог талабадан ушбу машқни яна бир бор қайтаришни сўрайди. Бу сафар талаба учун тасодифийлик таъсуроти йўқолади ва у аввалги ҳатти-ҳаракатини эслаб уни айнан қайтаришга уринади. Табиийки эндиликда унинг ҳатти-ҳаракатларида табиийлик, органиклик хусусияти йўқолади. Педагог талабанинг хатоларини тузатиб воқеа тоқорланиши жараёнида ҳам ҳатти-ҳаракат мантикийлигини аниқлашга йўл кўрсатиши керак. У талабага аниқ ва маълум мезансахнани такрорлаш эмас, қути ичидаги нарсага қизиқиш ва унинг ичида ҳеч нима йўқлигини “тасодифий” равишда билиш жараёнини ифодалаб беришга ундасин. Бунинг учун воқеага янгидан янги талаб ва саволлар қўйиб шу орқали мантикий давомийлик аниқланади. Хўш, қути талабага ким томонидан ва нима учун берилди? Қутининг кўриниши, ҳажмини аниқлаш, унинг ичида нима борлигига қизиқиш керак. Балки қутининг ичида талаба орзу қилган буюм бордир? Шу ҳаёлнинг ўзи бир неча сония ичида талаба онгида катта орзу-мақсад, тасаввурлар уйғотади. Ва бу унинг нигоҳида ҳам ўз ифодасини топади. Қутини очгач, унинг ичи бўш эканидан ҳайрон бўлади. Сўнг бунинг сабабини излашга уринади. Режиссёр режасини юзага чиқариш, актёр психологиясини ва сахна амалиётини билиш билан боғлиқдир. У актёрлар билан ишлашда икки услубдан фойдаланади: тушунтириб бериш — подсказ; кўрсатиб бериш — показ.

Шунинг учун режиссёр маълум даражада актёр ҳам бўлиши талаб қилинади. Актёрнинг хатоларини аниқ ва оширмасдан кўрсатиш, ҳаракат келиб чиқиши сабабини тушунтириш, улар маҳоратини ўстириб бориш — бош масалага айланади. Режиссёр фақат тушунтирса ёки фақат кўрсатиб

берса бир ёқламалик пайдо бўлади. Кўрсатиб беришнинг ҳам яхши, ҳам ёмон томонлари бор. Тўғри, кўрсатиш — ўз вақтида бўлса, яъни актёр шу кўрсатишдан кейин, тушунмай ёки қийналиб турган ердаги ўз хатосини тезда тушуниб олса — яхши. Режиссёр кўрсатганини актёр тушунмаган ҳолда қабул қилиб олиб, кўрганлари келгусидаги ҳаракатларига, ижодига тўсик бўлиб қолса — ёмон. Баъзи бир актёрларга режиссёрнинг кўрсатганлари ёқиб қолиб, ўз изланишларини тўхтатиб кўяди. Шунинг учун режиссёрдан тушунтириш ва кўрсатиб беришни меъеридан оширмай, актёрнинг ижод қилишига йўл очиб, имкон яратиши, уни йуналтириши, туртки бериши талаб қилинади.

Режиссёр: фақат пьесани тўғри таҳлил қиладиган; актёрлар олдига аниқ мақсад ва вазифалар кўядиган; сахнада мақсадга мувофиқ ҳаракатни барпо қиладиган; декорацияни қулай жойлаштирадиган — бошқарувчи эмас, балки барчасини синчковлик билан кузата бориб, зарур икир-чикирларни вақтида тузатадиган ва ўз профессионал билимларини намоён қиладиган мутафаккир — ижодкордир. У ўз тафаккури ва бадиий қобилияти, ижодий кучи билан драматург ғоясини, актёрлар қалб ҳароратини, замон талабини мужассамлаштирган ҳолда сахнада жонли жараён анқиб турган театр санъати асари — спектакл яратувчисидир. Бу мураккаб жараёнда у билимидан, ҳаёт тажрибасидан, халқ маданий-бадиий бойлигидан, бошқа санъат асарларидан мақсадга мувофиқ фойдалана оладиган ва мустаҳкам ўз эстетик эътиқодига эга бўлган ижодкор шахс.

Фан ва техника, адабиёт ва санъат ривожланган ҳозирги даврда режиссёр зиммасига янада мураккаб бадиий вазифалар юкланади. Демак, ундан давлат тизими ҳақидаги фикрларни, сиёсий ва ижтимоий масалаларни, умум тараққий муаммолари билан боғлиқ талабларни бадиий ифодалаш талаб қилинади. Шунинг учун ҳам режиссёр муаллиф билан томошабин ўртасидаги боғловчи восита бўлибгина қолмай, у яратган спектакллар муаллиф ғояси орқали мухлисларини ҳайратга солувчи, тўлқинлантирувчи, дунёқарашини шакллантирувчи, олий мақсадли ижодкордир.

4.2. Театрлар репертуарининг ижодий жамоа бадий савиясини ва маҳоратини юксалтиришдаги роли.

Жамоага ишонч ва қаттиқ талабчанлик, режиссёр ҳамда актёрлар ўртасидаги тўғри муносабатларнинг асоси бўлиши лозим. Актёрга тўғри маслаҳат бериш учун режиссёр — актёрлик маҳоратининг асосий қонуниятларини билиши ва актёр табиатини яхши тушуниши ҳамда уларга ҳар жиҳатдан ибрат бўлиши керак.

Режиссёр жамоадаги ҳар қандай тартибсизликка, лоқайдликка мурасасиз бўлмоғи лозим. Буларнинг ҳаммаси режиссёр этикаси асосини ташкил этади. Театр жамоаси ва режиссёр орасидаги муносабатлар осон кечмайди. Ҳар қандай шахсга жамоанинг таъсир кучи жуда катта бўлади. Аҳил жамоа ҳаётда қоқилган инсонни суяб, оёққа турғазиб, ўз ўрнини топишида ёрдам бериши мумкин. Ёки аксинча, жамоанинг кучи яхшиликдан — ёмонликка, ижодий талабчанликдан — қасос олиш кучига айланиши ҳам мумкин. Чунки жамоа ҳар хил характерли кишилардан ташкил топади. Шунинг учун “соғлом жамоа”, “кучли жамоа”, “қобилиятли жамоа” деган тушунчалар бор. Жамоадаги ҳар бир шахсни қобилиятли, кучли ва руҳий соғлом деб бўлмайди. Театр жамоаси деган тушунча мураккаб ва кўп қирралидир. Бунинг сабабини қобилиятлиларнинг ва лоқайдларнинг сахна санъатига бўлган муҳаббати бир хилда эмаслигидан қидириш лозим.

Чинакам ижодий барқарор театр жамоаси буйруқ орқали юзага келмайди, балки аста-секин, кўп йиллар мобайнидаги ҳамфикрлиларнинг изланишлари орқали ташкил топади. Аксинча, жамоа таркиби бетўхтов ўзгариб турса, театр ўткинчилар йўлагига ўхшаб колган бўлса, у ерда ҳеч қачон яхлит ижодий жамоа вужудга келмайди. Ҳақиқий ижодий жамоанинг вужудга келишида биринчи навбатда режиссёрнинг истеъдоди ва инсоний фазилатлари асос бўлади. Бунга: Станиславский ва Немирович-Данченколари МХАТ жамоаси; М.Уйгур ва Е.Бобожоновларнинг “Ҳамза” театр жамоаси; Лeningраддаги Г. Товстоногов раҳбарлигидаги БДТ жамоаси; “Современник” театрининг аҳил жамоаси ёрқин мисол бўлади.

Режиссёр Эргаш Масафоевнинг биографияси ҳам айти шу маънода ибратлидир. У ташкил этган мутлақо янги типдаги “Ёш гвардия” номли ўспирин ёшлар театрининг вужудга келиши, йиллар давомида ижодий ютуқларга эришганлигининг асоси жамоани шакллантира олганлигидадир. Режиссёр ва жамоа ўртасидаги муносабатларнинг кескин бузилганлиги туфайли, бу театр ўз ижодий услубини йўқотди. Эргаш Масафоев ўз идеалларига содиқ қолиб, мутлақо янги – “Дийдор” номли ўспирин ёшлар ижодий театр студиясини ташкил этди.

Режиссёр жамоа аъзолари орасида ижодий атмосфера йўклигидан шикоят килиши мумкин. Бундай шароитда режиссёр ижодий муҳит яратишга интилиши ҳам фарз, ҳам қарз. Яна бир муҳим масала, режиссёр билан актёр ўртасида озгина бўлса ҳам ҳурмат “парда”си бўлиши лозим. Бу чегаранинг мазмуни шундаки, режиссёр актёрга қараганда кўпроқ билиши ва узокроқни кўриши, улар истиқболини кўзда тутиши, ижодий ишлар жавобгарлигини ўз зиммасига олиши зарур.

Режиссёрни актёрга, актёрни режиссёрга қарши гиж-гижлайдиган баъзи-бир театр фитначилари театр санъатининг душманидир. Чунки актёр спектаклнинг асосий кучи ҳисобланади. Фақат актёр орқалигина спектакл ғояси, режиссёр режаси амалга оширилади.

Театр бу бир бутун — яқдил ижодий ҳамкорлик асосида ишлайдиган бадий жамоадир. Ҳар қандай янги спектакл бу режиссёрнинг актёр билан тасодифий учрашуви эмас, балки тақдир тақозоси билан уларнинг ижодий ҳамкорликда ўсиш босқичидир.

Режиссёрнинг обрўси фақатгина яхши саҳналаштирилган спектакл орқали яратилмайди. Ҳар бир спектаклда актёрнинг янги қиррасини очиш режиссёрнинг асосий вазифасидир. Яхши спектакл саҳналаштириш ва театрда тарбиявий ишни олиб бориш учун режиссёр актёрларнинг ижодий имкониятларини билиши ва уларни янги марралар сари етаклаши лозим. Бунинг учун — режиссёр актёрларни улар иштирокидаги спектаклларда ўрганади. Чунки актёрлар ҳар бир спектаклда ҳар сафар янгича ўйнаши

мумкин. Афсуски, кўпгина режиссёрлар премьерадан кейин актёр билан ишлашга нуқта қўйишлари мумкин. Бу ўта ёмон одатдир. Станиславский фикрича, режиссёрларнинг энг муҳим ижодий иши премьерадан кейин бошланади. Ҳар куни актёр ролини, сахнадан чиққанида — “иссиғида” таҳлил қилиш ва такомиллаштириш улуғ режиссёрларга хос одатдир.

Станиславскийнинг кашфиёт қилган техника ва услубини тезкор ҳаётимизда йўқ қилиб ташлашдан эҳтит бўлиш керак. (кўпинча контекстлар олиб ташланади). Биринчи қадамданок сўрамаса бўлмайди : “Мен қандай қилсам яхши актёр бўла оламан? Хар доим биринчи савол бўлиш керак: Актёрларнинг яхши ижроси нима дегани? Жавоб эса олдингидай бўлади: “Қачонки у жонли бўлса” . Ажабланарлиси биз доим ўша нуқтага қайтишимиз керак, акс ҳолда биз излаган нарса йўқолади.

Бир неча кун олдин бир чет эллик одам кўчада ёнимга келиб мендан инглиз тилида сўради: “Кечирасиз, илтимос. Белсайз паркига қандай боришимни айтаолмайсизми?” Мен унга жавоб бердим. У менга қарадида ва қаттиқ акцент билан: “Мен аниқ ўша манзилни топганимни қандай англаб оламан?”. Бу жуда ўринли савол эди. Англашни ўрганиш- бу демак барча соҳада ҳаётий муҳим нарсаларни билиб олишдир.

Борлиқни англаш Станиславский учун катта аҳамият касб этарди. Мисол учун, актёр персонажига юклатилган меёрни кўришни ўрганиш керак. Станиславский “Берилган шарт-шароит” га катта аҳамият қаратган. Ҳоя аниққа ўхшайди, аммо ўта нозик. Ҳаётда барча нарса тугалланган бўлишини у жуда яхши биларди. Биз яшаётган катта бир дунёда кичкинагина ҳаётий ҳақиқатни кўриш учун персонаж ва хатти-харакат доим “Берилган шарт-шароит”га боғлиқ бўлади. Инсоният тақдири саёрамиз соғлигига боғлиқ. Биз вакуумда яшайолмаймиз.

Афсуски Станиславский афсонага айланган ва бу нарса унга ёмон томондан хизмат қилди. Кўплаб буюк мутафаккирларга ўхшаб. Станиславский айрим доимий тўкнашувлар билан камтаринлик ва соддаллик

орқали курашиб келди. Кўпинча натижаси аксинча бўлган. Балки шунинг учун барча нарсаларни енгиллик билан тан олди.

Масалан, у билган театр иккита қитъага бўлинишини, шакл ва мазмунга. Эндиликда Станиславский актёрнинг кечинма санъатига мафтун бўлган. “Уч опа-сингиллар” спектакли учун кичкинагина бир товушли эффектдан иборат бўлак ўйлаб қўйилган эди. Чехов навбатдаги ижрода - “Ажабланарли эмасми шундай ёзнинг иссиқ бир кунида мана шундай жойларда сизлар чигиртка товушини эшитмасангиз”-деб пўписа қилганди. Хеч қандай бўм-бўш, сохта театр жестлари бўлмади, бунинг учун Станиславскийдан хафа бўлишганди.

Асосий биринчи ишларидан “юзакиликдан” қочиш, театр “хақиқат”дан устун бўлиши эди. Агар театр яшаш ҳуқуқига эга бўлмоқчи бўлса, театр бу иккита ечимга мухтож,-деган англашилмовчиликка бу фикр тенглаштирилади. Биз яшашимиз учун сахнада ўйнашимиз керак, аммо ўта ўйинқароқлик жазавага олиб келади. Муқаддасликни, мўътабарликни, ер ва мовий осмонни, покланишни қўпол хўрлаган, шоу-бизнесга айлантирган ҳолатлардан бу икки хил қитъа орасидан Станиславский ҳам бошқа буюк инсонларга ўхшаб айланиб ўтади. Бир қитъага эътибор бермаслик қисқа келажакда ўзликни хис қилиш учун қулайдир, аммо бу нарса баддийликда ўз жонига қасд қилишга олиб келади. Яхши хаёт кечириш учун биз хаос ва тартиблилик ўртасида нозик муросима ўрнатишимиз керак.

Станиславский бошқа буюк мутаффакирлар каби зиддиятларга кўп учраган. Масалан у “Проффессионал”ликни орзу қилар эди. Замондошлари у талантили актёр эканлигини тан олганлар, аммо унинг ўзи ҳали бу нарсага тайёр эмаслигини қалбининг бир четида сезиб турар эди. Унинг услуби талабаларни актёр бўлишга ўқитишгина эмас, талабанинг ўз ичида “профессионаллик”ни тарбиялашдан иборат. Хақиқатдан мана нарса Станиславскийни улуғлигини исботлайди. Унинг донолиги -у билимсизликни билган.

Станиславский бир гурух хатти-харакат қилаётган актёрларни кўрганда, режиссёр сифатида у энг суст актёрларни биргаликда энг кучли актёр қилиб етиштиришга ёрдам бериш керак эканлигини англади. Ўзининг хаётий фаолияти давомида актёрларга ёрдам бериш ва уларни яхшироқ хатти-харакат қилиши мақсадида бир қанча машқларни кашфиёт қилди. Унда ҳеч қандай буюк режалар йўқ эди. У ҳар доим шарт-шароитга диққатини қаратарди Уни ўзининг берилган шарт-шароитлари доим қуршаб турарди. Ҳар доим ҳамма нарса ўзгариб тургандай шарт-шароит ҳам ўзгаради. Ҳар бир тизим революцион характерга эга бўлади ва албатта у муваффақиятсизликка учраб туради.

У ўз фикридан тез-тез айнаиб, ўзгариб турар эди. Унинг ҳар бир талабаси кузатувлари ёддан кўтарилмаслиги учун уларни ёзиб олиш мақсадида кундалик дафтар тутишга мажбур қилган.

Кўп йиллар давомида айниқса айниқса, революциядан кейин устозини фикрларини хотирасига муҳрлаган шогирдлари ҳар томонга тарқаб кетдилар, Константина Сергеевичнинг зиддиятга бой фикрлари давр ўтиши билан, вақтинчалик бир тизимга тушиши мумкин. Шунинг учун унинг шогирдлари ҳам жиддий норозилик фикрларни жуда кўп билдирадилар. Буларнинг кўпига Константин Сергеевич ўз розилигини билдирган бўларди. Аммо у, шу фақат битта ҳақиқат йўли,- деган шогирлар фикрига қўшилмас эди.

Станиславский қалбида буюк ғоялар шаклланаётганини кўрган ўша даврнинг давлат раҳбарлари чўчиб турар эди. Албатта аввал улар ноўрин инсоний ўлчовлар бирлигини йўқотиши керак эди. Советлар Союзи турли хил тағ маънога эга метафоралардан кўрққани учун, айрим давлат хизматчилари унинг назариясини сталинчилик натурализи учун бузиб ўзгарттирган. Аммо саёранинг кесишмасига кўра, бошқа тақдир унга дуч келди. Станиславскийнинг яна бир принципларидан бири - актёрлар кутилмаганда таъсирланиб партнёрлари билан шу вақтда адаптация қилишга шароит яратади. Лекин қўшма Штатларда уни айрим вақтларда ансамблдан

йироқ ҳолда ўзини катта ижро қилган роли билан якка юлдуз бўлиб жамоадан ажралиб туради. Шу йўсинда ўтган даврнинг асосий қисмида Станиславский коммунистик фикрларни яъни ҳар бир инсон ўз дидига эга деб сингдириб кетган. Хозирги даврдаги тоталитар тузумни ўсиб бориши тоталитар тузумни емирилишига раҳна соляпти. Станиславский ҳам фундаментализмнинг раҳнаси остида турибди. Буюк рухий йўлбошловчилар шунини таъкидлайдики, қонун билан рухий қонун ўртасида қарама қаршилик бўлади, лекин инсон рухий ҳолатни ўзида хис қила олиши керак.

Савол ва топшириқлар:

1. Саҳнада актёр тарбиясида мезансаҳнанинг роли ва таъсирини этюдларда синаш
2. Актёрлик маҳоратини ривожлантиришда хорижий тажриба, К.С.Станиславский мактаби
3. Мезансаҳна деганда нимани тушинасиз?
4. Мезансаҳнанинг ролга таъсири қай даражада муҳим?
5. Этюд тайёрлаш?
6. К.С.Станиславский ким?
7. Хориж театрлари тўғрисида нималарни биласиз ?
8. Хориж актёрларидан кимларни ижодига қизиқасиз?
9. Топшириқлардан келиб чиқиб саҳна кўриниши тайёрлаш

Адабиётлар руйхати

1. Арасту. Поэтика. Янги аср авлоди, 2016
2. Усмонов Р. Режиссура. Т.:Фан, 1997.
3. Салимов О. Касбим режиссёр. – Т: Фан, 1997
4. Азизов Т. Менинг режиссёрлик ишларим. – Т.: Консалт, 2008.
5. Исроилов Т. Режиссура. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.
6. Александр Митта. Кинода режиссура ва драматургия.-Т.. 2014.

7. Андрей Ангелов. Практическая режиссура кино. –М.; Lennex Corp, 2018. -200 с.
8. Джуманов И. Бадиий сўз маҳорати.-Т., 2015.-157 б.
9. Зуфаров У. Саҳна талқини ва таҳлил.-Т.:Муסיқа, 2007.
10. Исмоилов А, Усмонов Ш, Исмоилов Д, “Саҳна ҳаракати ва жанги”. Т.: Наврўз, 2015.-265 б.
11. Маҳмудов Ж. Актёрлик маҳорати. ЎзДСМИ, 2005.
12. Қодиров М. Ўзбек театри тарихи. Т.: Ижод дунёси, 2003.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1- Амалий машғулот.

Брахт театри талқинини ақлий идрок этиш масаласи. Кечинма санъати мактаби талаблари. Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси. (4 соат).

Ишдан мақсад: Саҳналаштириш учун махсус ёзилган асарда асосан нутқлари орқали мулоқотга киришадияктёр ўзига берилган персонажнинг дунёқарашини зиёлилик, соддалик, самимийлик, тўпорилик ёки касбий кўникмалари орқали шаклланган сўзлар оҳанги ва темпоритми орқали ифодалаш

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар томонидан кичик гуруҳларга бўлиниб, улар ҳар бир вазифа бўйича берилган саволлардан жавоб олиш жараёнида оғзаки таҳлил орқали шарҳлаб бериши лозим.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 4-гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга яқун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича яқунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги тингловчилар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

Станисловский системаси – актёрлик маҳорати фанининг назарий ҳамда амалий асоси. (4 соат).

Театр санъати мактабини ўрганувчи талабалар энг аввало саҳнада ижро этишни ўргатиб бўлмаслиги, ўрганиш эса мумкинлигини, театр санъати даргоҳи аниқ қолипларга эга бўлган ғишт тайёрловчи завод эмас эканлигини аниқ билиши керак. Ролларни ижро этиш учун тавсиялар йўқ. Талабалар

яхши актёр бўлиб етишадими, йўқми биз буни билмаймиз. Агар юракдан ўрганиш учун хошиши зўр бўлса, мақсадга эришади албатта. Санъатда барча шароитга хос юриш–туриш қоидалари йўқ, ва шахзода Гамлет ролини қандай ижро этишнинг мажбурий кўникмалари бўлиши ҳам мумкин эмас. Албатта бугун, бундан 50 йил аввалгидек эмас, яна 50 йилдан сўнг ҳам ҳамма нарса ўзгаради, бугунгидай бўлмайди. Чунки, бундан ярим аср илгари, ҳамда бугун ва яна ярим асрдан кейин, актёр асосий саволни, яъни – НИМА УЧУН МЕН БУГУН ГАМЛЕТНИ ЎЙНАЯПМАН?, деган саволни ҳал этади. Нима учунлигини ҳал қилгач, кимни ва нимани ўйнайди, қандайлигини излайди, ўйлайди ва топади.

Актёр этикаси нафақат касб сирларини эгаллашда, балки, бутун санъат тарихининг ғоявий таркибига ҳам таъсир этади. Шунинг учун ҳам театр санъатида актёр этикаси маълум чегара ва қоидалардан ташкил топган. Ҳар бир актёр театрда фаолият юритар экан театр жамоаси, томошабин, пьеса муаллифи, партнёри ва ниҳоят ўзи олдидаги маъсулиятни унутмаслиги, хис этиши лозим. Театр санъатининг ўзига хос табиати, жамоа санъат эканлиги актёр олдида нафақат ўзи ва жамоаси, балки умумбашарият билан боғлиқ юксак бурчни юклайди. Бунда актёр жамоа, жамоа эса актёр учун жавобгар ҳисобланади. Шу жиҳатдан ҳам театр санъати тарихида унинг буюк дарғалари ёш актёрни тарбиялашда этик, эстетик маданият тарбиясини муҳим дея ҳисоблаганлар. Зеро, бир театр асари – спектакль яралишида кўплаб инсонлар иштирок этади. Улар орасида ижодий бадий бирдамлик пайдо бўлгандагина спектакль яралишидек мураккаб жараён самарали яқун топади. Аксинча, жамоа ичида фақат ўз манфаатини кўзлайдиган шахслар ҳам учраб туради. Бундай инсонлар Станиславский таъбири билан айтганда санъатни эмас санъатда ўзини севган “ижодкор”лардир. Улар нафақат спектакль, балки, санъат ривожини, сифатига салбий таъсир этадилар. Худбинлик, хасад, кўролмаслик, майда-чуйда гап-сўзлар ва сахна орти ғийбатларига юкак ғоя, буюк мақсадга интилиш орқалигина чек қўйиш мумкин. Актёрлик ва санъат этикасининг энг муҳим бирламчи талаби шудир. Ҳар қандай энг истеъдодли, маҳоратли актёр ҳам ўзи хис этмаган, ўзида мавжуд бўлмаган гуманитар хислат-фазилатларни, қалб беғуборлигини, юрак поклигини сахнада ишонарли тасвир этолмайди. Унинг хатти-харакатларига томошабин ишонмайди. Актёр сахнада “хиссиёт хотирасисиз” ижод қила олмаслиги кўпчилик санъат аҳлларида албатта кундек равшан. Қаҳрамоннинг ички дунёсини яратиш учун актёрга ўз интеллектуал ва эмоционал хотирасигина кўмак бериши мумкин. Шунинг учун ҳам ўз ҳаётини тажрибаси давомида турли хиссиётларни бошдан кечирмаган актёр сахнада айнан шу хиссиётларни тасвирлай олмайди. Бунга эришган тақдирда ҳам ҳақиқий

санъат хисобланмайди. Турли ички хиссиёт, хислат-фазилатларни қурук ташқи тасвир техникаси орқали ифодалаб бўлмайди. Бунинг акси, яъни салбий образ яратишда ҳам айни юқоридаги фикримиз ўз исботини топади. Юксак фазилатли идеал, баркамол инсон бўлишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган актёр сахнада унинг акси – антитезасини санъат асари даражасида тасвир эта олмайди. (Бундан келиб чиқадики, актёр энг аввало ўзида гуман фазилатларни шакллантира олиши даркор). Қалбига юксак ғояларни эка олган, юксак маданиятга эга бўлган актёр бирор бир салбий образни тушуниб тасвирлар экан залдаги томошабинлар тасавурида бу образга нисбатан ишонч ва истехзо, нафрат уйғонади. Боиси, актёр сахнада салбий образ қиёфасидаги хатти-ҳаракатлари заминидан ўз образига нисбатан нафрат ётади. Бу нафрат бевосита томошабин қалбига ҳам ўтади. Театр санъати тарихида юксак сатирик образларнинг фақат юқори маданият, билм ва кенг дунёқарашга эга бўлган санъаткорларгина маҳорат билан ижро эта олганлиги бежиз эмас. Албатта, мазкур фикрлардан улуғ актёрларнинг барчаси салбий хислатлардан холи деган хулоса ясамоқчи эмасмиз. Биз яшаб турган ҳаётимизда идеал, баркамол инсоннинг йўқлиги аниқ факт. Фақат баркамолликка интилувчи инсонларгина мавжуд. Салбий образ қиёфасини ифода этаркан актёрнинг ўз эмоционал хотирасига мурожаат этиб салбий хислатлар хиссиётидан фойдаланиши сир эмас. Аммо, актёр айни дамда ўз салбий хислатининг айнан салбий эканлигини тушуниб етган бўлиши керак. Кўплаб улуғ санъаткорлар тажрибаларидан маълумки, салбий, шунингдек ижобий образ ижрочиси ҳам ўз қаҳрамонини яратар экан қалбидаги яширин хотиралар, ўз бошидан кечган воқеалар ҳақидаги хиссиётлардан иш қуроли сифатида фойдаланади. Биз энг яхши дея хисоблайдиган, тасвир этадиган инсонда ҳам оз бўлсада хасад, худбинлик, бешавқатлик, кўрқоқлик, ёвузлик каби хислатларни н и м а ва қ а н д а й? эканлигини оз бўлсада билади, хис қилади.

Инсоннинг эмоционал хотирасида салбий хислатлар кўплаб топилади. Уларнинг салбий эканлигини таъкидловчи восита эса онг хисобланади. Ўз эмоционал хотирасидан тўғри фойдалана олган актёргина сахнада юксак образлар, санъат асарлари ярата олади. Бу муваффақият асосида эса юксак эзгу мақсад ётади. Театр ижодкорлари орасида шундай ақида мавжуд: Актёр театр биносига қадам қўяр экан, ўзи билан фақат юрагидаги яхши хислат-хаёлларни олиб кириши, аксинча, ҳақиқий ижод жараёни, илҳомига ҳалақит берувчи, путур етказувчи, кишининг юксак, тоза табиатига қарши ёмонликлар, майда гап-сўз, ғийбат, арзимас орзу-ташвишларни эса театр ташқарисида қолдириши лозим. Тинимсиз қайтарилувчи машқлар натижасида актёр қалбидаги барча ижобий фазилатларнинг

мустаҳкамланиши, салбий хаёлларнинг эса секин-асталик билан йўқолиб боришига эришиши мумкин.

Этик маданият талаблари ҳар бир давр, замон, муҳит таъсирида ўзгариб боради. Аммо, унинг заминида ётган асосий ғоя, олий, эзгу мақсад – гуман хислат, бадий дид, этик маданият ўзгармайди. Балки, янада сайқалланиб, ривожланиб бораверади.

Театр шундай мураккаб заминки, унда бир вақтнинг ўзида ҳам чиройли, нафис гул, ҳам тиканак ўсиши, озуқа олиши мумкин. Бу замин ҳар иккисини - юксак эзгу ниятли, театрға содиқ, унинг учун ҳар қандай қурбонликка тайёр ижодкорни ҳам, ўзига хаддан ташқари бино қўйган, худбин, санъатдан фақат шуҳратпарастлик, ўз манфаати йўлида фойдаланувчиларни ҳам ўз ўғитлари, бой маъданлари билан бирдек таъминлайди. Шунга қарамай, ҳақиқий актёрларгина йиллар силсиласида, тарих зарварақларида абадий яшаши мумкин.

Бугунги кун замонавий актёри тезкор шиддат-шахтга эга, янгиликка интилувчи бўлиши билан бирга, сокин, беғубор ижод илҳомига ҳам эга бўлиши керак. Зеро, тобора ривожланиб бораётган асримиз ижодкор, актёрдан, балки, ишчанлик, тезкорликни талаб этади. Актёр эса халқ кўзгуси. Оддий инсонлардан бир поғона юқорироқда, олдинроқда, халққа ўрнак. Театр сахнасининг томоша залидан бир-икки поғона юқорида эканлигининг маъно-моҳияти ҳам шундадир балки. Бу фалсафа актёрнинг зиммасига санъат ва ўзи олдида жуда катта маъсулият юклайди. У театр санъатининг асосий қуроли сифатида ўзини ҳам жисмоний, ҳам рухий томонлама турли зарарли таъсирлардан химоя қилиши, нозиклик билан тарбиялаши лозим.

Актёр ижоди жараёнининг дастлабки босқичида осонлик билан топилган шуҳрат актёр шахсияти ва этик маданиятига жиддий салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ўз-ўзини севиш ва худбинлик актёрлик касбида энг биринчи душман саналади. Ижодий ўз-ўзидан қониқиш актёр маҳоратини ўтмаслаштиради. Актёр доим ўз камчиликларини билиши, назаорат қилиши, уларни бартараф этишга интилиши лозим. Баъзи холларда актёрни мақташ, қўллаб –қувватлаш албатта эҳтиёжга, заруриятга айланиши мумкин. Бироқ, бу борада талаба келажак фаолиятида шуни инобатга олиши, ўта эътиёткорлик ва зийраклик билан иш кўриши талаб этилади.

2. Бадий асарга тилига талабада ҳурмат хиссини тарбиялаш.

Ёш актёрда драматург, пьеса тилига ҳам алоҳида ҳурмат хиссини тарбиялаш аввало актёрнинг этик маданияти талабларидан бири хисобланади. Актёр бирор-бир асар қаҳрамонини ижро этар экан пьесада келтирилган сўздан ортиқча сўзни қўлламаслиги, ўзидан сўз қўшмаслиги

керак. Ваҳоланки, бугунги кунда театрларимизда бу масалага мутлақо эътибор берилмайди. Актёр ҳар бир сўз кадрилини билиши, хис этиши, муаллиф мақсади, услубиятига чуқур ҳурмат билан қараши лозим.

Актёр сахнада партнёри олдида ҳам маъсулиятлидир. Зеро, сахнада бадиий ҳаёт акиёрларнинг ўзаро ҳамкорликдаги ҳатти-харакатлари орқали юзага келади. Актёрнинг партнёри олдидаги маъсулияти унга нисбатан эътиборли бўлишга, ўзига нисбатан билдирилаётган муносабатни илиб олиб унга қарши муносабат билдиришга замин яратади.

Актёрнинг зиммасидаги маъсулиятлар қаторида унинг ўзи олдидаги маъсулият ҳам мавжудки, актёр буни қалбан хис этиши, ўзида маънавий, рухий, ижодий кайфиятни тарбиялаши, ривожлантириши, асарб-авайлаши керак бўлади.

Театр мактаби ўқувчилари билан бадиий ҳаваскорлик иштирокчиларига актёрлик маҳоратини эгаллаётган пайтида аниқ тавсия бериб бўлмайди. Актёрлик касбини ўргатиб бўлмайди. Аммо актёрлик маҳоратини ўрганиш мумкин. Дарҳақиқат, сахнада рол ижро этишнинг бир қолипга туширилган қонун-қоидаси йўқ. Хусусан, Гамлет образини қандай яратиш мумкинлигига аниқ кўрсатма бериб бўлмайди. Театр санъати пайдо бўлганидан бошлаб актёрнинг ўзи нима учун айнан шу ролни ўйнаётганлиги билан боғлиқ энг муҳим масалани ўзи ҳал қилган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади.

**2-амалий машғулот. Актёрлик маҳоратининг асосий унсурлари.
Актёр ижросида – нутқ, вокал, пластика ва характер яратиш талабларининг уйғунлашуви. (4 соат).**

Ишдан мақсад: наъмуна даражасидаги спектаклларни танлаб олиш ва уларнинг композицион қурилишини аниқлаш

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, ҳар бир гуруҳ “Режиссёр” сўзи мисолида синквейн ечадилар. Гуруҳлар ўз мулоҳазаларини ўқиб эшиттириб, оғзаки таҳлил орқали ўзаро фикр-мулоҳаза алмашади.

Ишни бажариш учун намуна

Синквейн

▶ _____ От (существительное или местоимение)

▶ _____ Сифат (прилагательные)

► _____ Феъл (глагол)

► _____ Ибора-гап (фраза)

_____ Синоним ёки резюме

Мазкур метод назарий асосни мустаҳкамлаш, янги маълумотларни пухта ўзлаштириш мақсадларига хизмат қилади. Ушбу метод ёрдамида талабаларнинг ўқув материални ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш, мавзу доирасида кўникма ва малакаларини назорат қилиш ҳамда баҳолаш имконияти кенгайди.

Актёрда ҳиссиёт ва хотирани ривожлантириш

Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилиятининг кучи бизнинг ишимизда катта аҳамиятга эгадир. У қанчалик қулай, ўткир ва аниқ, бўлса, ижодий кечинма шунчалик равшанроқ ва тўлароқ бўлади. Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилияти бўш бўлса, у сезилар-сезилмас, ноаниқ туйғуларни келтириб чиқаради. Улар сахнага ярамайди, чунки таъсирчан бўлмайди, кўринмайди, томоша залига кам етиб боради. Ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилияти ҳақидаги кейинги суҳбатлардан маълум бўлдики, унинг кучи, давомати ва таъсири турлича бўлар экан. Бу ҳақда Аркадий Николаевич шундай деди:

Кўз олдингизга келтиринг, сиз кўпчилик олдида ҳақоратландингиз ёки тарсаки едингиз, демак, бутун умрга уятга қолдингиз. Бундай воқеадан шундай каттиқ ларзага келгансизки, бу ларза хатто унинг бутун бошқа тафсилотлари ва ташқи жиҳатларини босиб кетган. Арзимас сабаб ёки ҳеч қандай сабабсиз чекилган бу алам- ҳиссиётларни эслаб қолиш қобилиятларимизда бирданига ловиллаб кетади ва икки баробар куч билан жонланади. Шунда юз қизаради ёки оқариб кетади, юрак эса сиқилиб қаттиқ-қаттиқ ура бошлайди. Бундай ўткир, осонлик билан ҳаяжонланувчи туйғу материалга эга бўлган актёрга сахнада, ҳаётда ларзага солиб чуқур из қолдирган ҳодисанинг туйғусига ўхшаш туйғуни кечиниш ҳеч гап эмас. Бунда техниканинг ёрдами керак бўлмайди. Ҳаммаси ўз-ўзидан содир бўлади. Артистга табиатнинг ўзи ёрдамлашади. Бу туйғуни хотирлаш ва такрорий сезгининг, хусусан, кучли, ўткир, аниқ ва яшовчан турларидан биридир.

Бошқа бир ҳодисани олайлик. Менинг бир дўстим ғоятда паришонхотир одам эди. У бир танишиникига бир йилдан кейин зиёфатга борибди ва шунда уй сохибининг севимли, жажжи ўғлининг саломатлиги учун қадаҳ кўтарибди.

3-амалий машғулот: Актёрнинг роль устида ишлаш жараёнида – актёрнинг ўз устида ишлаши. Олий мақсад ҳамда етакчи ҳатти-харакатини тўғри аниқлаш орқали ролнинг бадиий яхлитлигига эришиш. (2 соат).

Ишдан мақсад: Театрга келган томошабин спектаклдан қандай таъсурот билан чиқиши – театр жамоасининг бадиий қудратини, мантиқий талқин эса режиссёр ва актёрлар маҳоратини ўрганиш ва баҳолашдан иборат.

Масаланинг қўйилиши: тингловчилар актёрлик таълим тизимидаги ўрнини бевосита малакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий ислохотларнинг амалга оширилиши билан боғлиқ ҳолда белгиланиши бўйича амалий қўникмаларини намоёниш этадилар.

Ишни бажариш учун намуна

Соҳанинг SWOT таҳлили. Глобаллашув жараёнида ижтимоий-маданий ҳаётдаги ўзгаришлар тенденцияси ва истиқболли режасини тадбиқ этиш. Тингловчилар гуруҳларга бўлиниб, “Мантиқий талқинда театр жамоасининг ижодкорлик қудрати намоён бўлиши” мавзусида SWOT таҳлилни амалга оширадилар. Гуруҳлар ўз чиқишларида ҳар бир пункт бўйича билдирилган фикрларни таҳлилий асослаб, илмий башаротларини ифода этадилар. Гуруҳларнинг муаммони аниқ кўрсатиши ва келажакни башорат қилишдаги таҳлилий ёндошувлари бошқа гуруҳлар томонидан баҳоланади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Ушбу методнинг таълим жараёнида қўлланиши муаммони турли ракурсларда кўриш, унинг ечимига доир атрофлича изланишлар олиб бориш қўникмасини шакллантиради. Натижада талабада мустақил фикрини билдириш, ўз карашларини ҳимоя қилиш ва энг муҳими танқидий

тафаккурини ривожлантириш имконияти пайдо бўлади. Бундан ташқари мазкур метод талабани жамоада ишлаш кўникмасини ривожлантириб, гуруҳда лидерларнинг кашф қилиш, пассивликдан активликка олиб чиқиш мақсадларини рағбатлантиради.

Саҳнада актёрнинг жисмоний маданиятини ривожлантириш, туйғу, мантиқ ва изчилликга эришиш

Талабалар билан танлаб олинган асар устида ишлар эканмиз албатта мана шу сўз юритмоқчи булган фикрларга тукнаш келамиз. Биз талабалардан ролнинг фожеали жойларига кучаниш ва зўрланиш билан ёндошиши у ёқда турсин, ҳатто кўпчилик актёрлар қилгандек, бирданига ҳам эмас, балки аста-секин, изчиллик билан, мантиқан бирин-кетин келаётган жисмоний хатти-ҳаракатларнинг кичик ва катта ҳақиқатини сезмоқ ҳамда уларга самимий ишонмоқ кераклигини ўқтирамиз. Купинча биз сезиларли, кўринарли, тушунишимиз осон бўлган жисмоний хатти-ҳаракатларнинг мантиқ ва изчиллигига қараб иш тутамиз.

«Туйғунинг мантиқ ва изчиллиги» дек мураккаб масалани қандай ҳал қилиш мумкун.

Биз олимлар эмас, актёрлармиз. Бизнинг соҳамиз-фаоллик, хатти-ҳаракат. Биз амалиётдан, инсонлар тажрибаси, ҳаётий хотиралар, мантиқ ва изчилликдан фойдаланамиз, саҳнада қилаётган ишимизнинг ҳақиқатлигига ва ишончилигига эришмоғимиз даркор.

Актёр ўз-ўзимизга: «Агар мен реал ҳаётимда фожеавий даражада чорасизлик аҳволига тушиб қолсам нима қилардим?» деган саволни беришдан иборат. Фақатгина ана шу саволга инсонларча жавоб беринг, бўлди, бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

«Фожеавий даражада чорасизлик» ҳолатига, яъни мураккаб руҳий ҳолатга тушиб қолсам, нима қилган бўлардим?-деган саволга сиз қатор ғоятда мантиқли, изчил хатти-ҳаракатлар билан жавоб берасиз.

Туйғу мантиқи ва изчиллиги сингари мураккаб руҳий масалани ўзимиз еча олмаганимиз учун, уни ўз ҳолига қўйиб турамиз ва текширишни бўлак, бизга тушунарли бўлган соҳа, хатти-ҳаракатлар мантиқига кўчирамиз.

Жисмоний хатти-ҳаракатларнинг мантиқий ва изчил ташқи кўринишини яратар эканмиз, агар синчиклаб қарасак, ичимизда бу йўлга ёндош ҳолда бошқа ҳис-туйғуларимизнинг мантиқий ва изчил йўли ҳам пайдо бўлади. Бу тушунарли: ахир, ички ҳис-туйғуларимиз биз учун хатти-ҳаракатларни сездирмаган ҳолда пайдо қилади, улар ҳам ана шу хатти-

ҳаракатларнинг ҳаёти билан чамбарчас боғланган.

Исботланган жисмоний ва руҳий хатти-ҳаракатларнинг мантиқи ва изчиллиги ҳаққонийликка ва ҳис-туйғуларга ишончни вужудга келтиради.

Кундалик ҳаётимиз тажрибаларини, ҳис-туйғуларимизни қайта ўрганиб чиқмоғимиз лозим.

Ҳис-ҳаяжон соҳасида биз яна ўша ҳар доим ҳозир-нозир-мантиқ ва изчилликка рўбарў келамиз.

Мана энди ижодий кечинма жараёнида мантиқ ва изчилликни ҳис қилиш ҳақида гапирсак.

Бу масалани қандай бўлмасин ҳал қилиш керак. Ростдан ҳам, ҳақиқий кечинмага асосланган бизнинг санъатимиз мантиқ ва изчилликни туйғусини четлаб ўтолмайди-ку. Ахир уларсиз ҳақиқат ҳам, қолаверса, ишонч ҳам, «мен мавжудман» ҳам, бизнинг санъатимиз, ижодимиз, кечинмамизга асосланган барча аъзоларимизнинг беихтиёрийлиги ҳам йўқ-ку.

Бу масалага илм нуқтаи назаридан эмас, ўзимизга жуда яхши таниш бўлган, тажриба, амалий билим, ҳис-ҳаяжон, кўникма, одатлар ва бошқа-бошқаларга бой ҳақиқий ўз шахсий ҳаётимиз нуқтаи назаридан кўриб чиқайлик.

-«Агарда мен талқин қилаётган ролимнинг берилган шарт-шароитига тушиб қолсам, одамларча нима қилган бўлардим?», деб ўз-ўзингиздан сўранг.

Бу саволга шунчаки, расман эмас, балки рўйи-рост ва самимий жавоб беринг. Бу саволга на фақат ақл, асосан туйғу билан ирода қатнашсинлар ва жавоб берсинлар.

Бу ҳам ҳали кам, мен жавобни сўзлар орқали эмас, жисмоний хатти-ҳаракатлар орқали олишни истардим.

Инсон руҳий ҳаётининг ички, руҳий ҳолатининг мантиқ ва изчиллигини англамоқ ва аниқламоқ учун, биз танамизнинг муайян, бизга тушунарли, аниқ жисмоний хатти-ҳаракатларига мурожаат этамиз. Биз уларнинг мантиқ ва изчиллигини руҳий атамалар эмас, балки жисмоний хатти-ҳаракатлар орқали англаймиз, аниқлаймиз ва қайд қиламиз.

Агар улар чин, самарали ва мақсадга мувофиқ бўлса, қолаверса ичдан самимий инсоний кечинмалар билан тасдиқланган бўлса, унда ташқи ва ички ҳаёт орасида чамбарчас боғлиқлик пайдо бўлади. Ижодий мақсадларнинг амалга ошишида ана шундан фойдаланиш керак.

Инжиқ, тутқич бермас туйғулардан кўра, бизга яқинроқ жисмоний хатти-ҳаракатларга мурожаат қилишимиз, уларни ўз ички истакларимиздан қидиришимиз, керакли маълумотларни инсон сифатида ўзимга жуда яхши таниш бўлган ҳаётий тажрибаларимиздан оламиз. Бундай пайтларда ўз

хотиротларимга ва табиатимга берилиб кетаман.

Сиз у ёки бу ҳолатни, у ёки бу туйғуни талқин қилмоқчи бўлар экансиз, энг аввало: «Ана шунга ўхшаш шароитга тушиб қолсам мен нима қилар эдим?», деб сўранг. Ёзиб олинг, хатти-ҳаракатга айлантинг ва уларни айнан худди шундай қилиб ролингизга кўчиринг. Агар пьеса кучли бўлса ва унда ҳақиқий ҳаёт тасвирланган бўлса, у ҳолда хатти-ҳаракатларимизнинг ҳаммаси бўлмаса ҳам, қисман мос келиши мумкин.

Янги ролингизга тааллуқли ана шундай савол ва жавобларни ёзиб боришингизни жуда ҳам маслаҳат қиламан. Бу шунинг учун ҳам фойдалики:

Ёзма савол ёки жавоб вақтида аниқ нишонга урадиган сўзни қидириб топишингизга тўғри келади. Буни эса саволга чуқур тушуниб олмасдан қила олмайсан.

Актёр учун бундай ёзувлар бебаҳо ижодий маҳсул ҳисобланади.

Бир тасаввур қилинг-а, бора-бора актёрлик фаолиятингиз даврида сиз тўқнаш келишингиз мумкин бўлган, пьеса ва роллардаги барча ички ҳолат ва кайфиятларга мос келадиган ана шундай ёзувлар аста-секин тўпланиб қолади.

Бу ёзувларда сиз ҳис-туйғулар хотирангизга руҳий маҳсулингизнинг каттагина қисмини қўшган бўласиз. Бу жуда катта гап: ахир бу ҳиссиётнинг мантиқи масаласини ўрганишимизда жуда қўл келиши мумкин.

Мана, масалан, севги... Бу инсоний эҳтирос қандай пайтларда шаклланади-ю ва у қандай хатти-ҳаракатларга ундайди?

Сиз ана шу хатти-ҳаракатларнинг ҳар бирини фикран тўғри, далиллар билан, чуқур ўйлаб, самимий ва тўла-тўқис бажарсангиз, аввалига севиб қолган кишининг ташқи, кейинчалик эса унинг ички ҳолатига ўхшаш хатти-ҳаракатларга яқинлашасиз.

Ҳар томонлама тўла-тўқис пьесада ана шундай ҳолатларнинг ҳаммаси ёки энг муҳим томонлари у ёки бу даражада намоён бўлиб туради. Актёр уларни излай бошлайди ва ўз ролдан топади. Ана шундай талаблар билан биз саҳнада бир қатор вазифа ва хатти-ҳаракатларни бажарамиз, натижада уларнинг мажмуидан ҳосил бўлган ҳолатни севги деб атаймиз. У «умуман» эмас, қисмма-қисм яратилади. Актёр бундай ҳолларда ошириб ўйнамайди, балки хатти-ҳаракат қилади, актёрларча қилиқ қилмайди, балки инсонларча кечинади, у туйғунинг моҳиятини бачканалаштирмайди, балки уни ҳис қилади. “Саҳна хатти-ҳаракати маъноли, мантиқий ва кетма-кет бўлиши керак”- деган эди К.С.Станиславский. Шунинг учун ҳам педагогнинг асосий вазифаси бу-талабани тўғри мақсадга йўналтиришдан иборат. [2.К.С.Станиславский Танланган асарлар. 2-жилд,М.,1954 й. 57-б.].

Аммо ўзлари талқин қилаётган туйғунинг асл моҳиятини чуқур ўйлаб

ва тушуниб етмаган кўпчилик актёрлар севгини «умуман» катта бир кечинма деб тасаввур қиладилар. Улар катта кечинмалар бир қанча алоҳида лавҳалар ва лаҳзалардан ташкил топишини унутиб кўядилар. Уларни яхши билмоқ, ўрганиш, ўзлаштирмоқ ва ҳар бирини алоҳида бажармоқ лозим. Бусиз актёр бир қолиплик ва ҳунарпазликнинг қурбони бўлишга маҳкум.

4-Амалий машғулот

Замонавий театрларнинг серкирра ижодкор актёр танлаш тенденциялари. (2 соат)

Ишдан мақсад: серкирра ижодкор актёр танлаш вазифалари ва амалиётининг хусусиятларини таҳлил этиш. Ролнинг таҳлил тушунчаси ва функциясини ўрганиш.

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар томонидан кичик гуруҳларга бўлиниб, улар ҳар бир вазифа бўйича берилган саволлардан жавоб олиш жараёнида оғзаки таҳлил орқали шарҳлаб бериши лозим.

Ишни бажариш учун намуна

Ўқитувчи талабаларни 4-гуруҳга бўлади. Мавзу бўйича тайёрланган топшириқларни тарқатади. Ўқув натижалари нима беришини аниқлаштиради, эришиладиган натижанинг ютуқ ва камчиликларининг моҳиятини айтади. Қандай қўшимча материаллардан фойдаланиш мумкинлиги ҳақида маълумот беради. (дарслик, маъруза матни, интернет материаллари). Гуруҳларда иш бошлаш вақтини эълон қилади.

Гуруҳлардаги ҳамкорлик ишларининг такдимотини ташкиллаштиради ва бошқаради. Такдимот муддати 20 минутдан ошмаслигини эълон қилади.

Ўқитувчи ҳар бир саволга якун ясайди.

Машғулотни баҳолаш. Воқеликларнинг кетма-кетлиги, топшириқларни асослаб бериш, шунингдек талабалар билим савиясини шакллантиришга, тушунчаларидан тўғри хулосалар чиқаришига эътибор қаратади.

Мавзу бўйича якунловчи хулосалар қилади. Мавзу мақсадига эришишдаги тингловчилар фаолиятини таҳлил қилади ва баҳолайди.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-КЕЙС.

Педагогика бўйича яратилган адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатдики, уларда —Таълим жараёни» тушунчасининг моҳияти турлича ёритилган.

Таълим жараёни – бу:

1. Ўқувчиларга билимларни бериб, уларда кўникма, малакаларни бериш орқали у ёки бу даражада уларнинг ўзлаштирилишини таъминлаш (ўқитиш)га қаратилган фаолият.

2. Ўқувчилар томонидан БКМнинг ўзлаштирилиши (ўқиши)ни таъминловчи жараёнини бошқаришга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти (чунки ўқитиш ва ўқитиш – таълимнинг ўзаро алоқадор ва ўзаро шартланган томонларидир).

3. Ўқитувчининг ўқувчилар томонидан БКМни онгли ва пухта ўзлаштирилишига йўналтирилиб, бу жараёнда билимларнинг мустаҳкамланиши, ақлий ва жисмоний меҳнат маданияти элементларини ўзлаштириш, дунёқарашни бойитиш ва ўқувчилар хулқ-атворининг шаклланишини таъминловчи раҳбарлиги ва ҳаракатларининг изчиллиги.

4. Ўқувчиларнинг ўқитувчи раҳбарлигида БКМни ўзлаштириш, қобилиятларини ривожлантириш ва дунёқарашларини шакллантиришга қаратилган фаол билиш фаолияти.

Саволлар:

1. Улардан қайси бири таълим жараёнининг моҳиятини тўла ёритади?
2. Фикрингизни қандай асослайсиз?

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил) ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Мазмунига кўра барча таърифлар ҳам таълим жараёнининг моҳиятини ёритишга хизмат қилади. Бироқ, муайян фан ҳар бир категория бўйича ўзининг аниқ терминологиясига эга бўлиши, тушунчалар воқеа, ҳодиса ёки жараённинг умумий тавсифини, объект ва предметларга хос муҳим белгиларни ёритишга хизмат қилиши зарур.

2. Келтирилган таърифлар асосида тегишли жараёнга хос умумий тавсифлар негизида тушунчани қуйидагича шарҳлаш мақсадга мувофиқ: таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этилган ҳолда илмий билим, уларни амалиётда қўллаш кўникма, малакаларини ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

2-КЕЙС

.Биринчи синфда ўқиётган Дилшод шеърни ифодали ўқиб бергани учун —беш баҳо олди. Ўқитувчи уни бунинг учун мақтади. Дилшод уйга қайтгач, шошганича, бу хабарни ойисига айтди. У, ҳатто, ўзи ёд олган шеърни ойисига ҳам ўқиб бермоқчи бўлди. Аммо, ойиси Дилшоднинг хабарини совуққонлик билан тинглади ва ўғлига қайрилаб ҳам қарамасдан деди:

- Беш олдингми? Жуда соз, баракалла, - энди овқат тайёрлашимга халақит бермагин-да, ўйнаб кел!

Дилшод тушлик ҳам қилмай кўчага чиқиб кетди.

Саволлар:

1. Вазиятни қандай баҳолайсиз?
2. Дилшоднинг онаси тарбиянинг қайси тамойилларига зид иш қилди?
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига қандай таъсир ўтказади.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган тарбия тамойили (иккита тамойил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Ниҳоятда ёқимсиз вазият. Онаси Дилшоднинг мактабга қандай бориб келганлиги билан ҳам қизиқмади.

2. Дилшоднинг онаси тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш, тарбия жараёнида рағбатлантириш тамойилларига зид иш қилди.

3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига салбий таъсир ўтказди, аста-секин унда кўрслик, бефарқлик, ўз-ўзини паст баҳолаш, ўзига ва атрофдагиларга ишонмаслик каби хислатлар шаклланади.

3-КЕЙС.

1. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шаклларни аниқлаш.

2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали методларни танлаш.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришга хизмат қилувчи тарбия воситалари белгилаш.

Тингловчилар учун методик кўрсатмалар

1. Тегишли адабиётлардан шакл, метод ва восита тушунчалари қандай маъно англатишини ёдга олинг.

2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари ва шахс маънавиятини шакллантириш жараёнларининг моҳиятини чуқур ўрганинг.

3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситалар аниқланг.

4. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситаларини тизимлаштиринг.

5. Кўзгазма методи ёрдамида оила тарбиясининг талабалар маънавиятини юксалтиришдаги самарали шакл, метод ва воситалари асосида плакат ишланг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими 1-топшириқ бўйича

VI. ГЛОССАРИЙ

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Актёрликка оид маҳорат фанлари	ташкилий ва бадий мақсадларга эришиш учун талабалар ва шу соҳанинг вакилларига бериладиган сабоқлар соҳага мўлжалланган дарслар ОТМ ёки ташкилотнинг қарори билан белгиланади.	an integrated management process which sees mutually satisfying exchange relationships with customers as the route to achieving organizational and artistic objectives
Режиссёрликнинг ўзига хос тенденциялари	Маълум бир кинофильм ёки спектаклни намоиши ёки тайёрланишига қаратилган сценарий асосида яратилаётган бадий асарни намоиш этишда зарур бўладиган қонун-қоидалар.	an economical and cultural relationship system of fine and applied arts, where artwork's supply and demand are formed, aesthetic price and material value are assessed
Режиссёр	Спектакл ёки кинофильм саҳналаштиришга маъсул бошлиқ ёки раҳбар.	a process of buying and selling goods or services by offering them up for bid, taking bids, and then selling the item to the highest bidder.
Интерпретация	Киноасар ва спектаклни олиниш жараёнини тезлаштиришга хизмат қилувчи муҳим омил.	the variables, such as price, promotion, and service, managed by an organization to influence demand for a product or service
Кинокампания	Турли хилдаги кинофилмларни ишлаб чиқарувчи ва улар устидан бевосита назорат қилувчи давлатга қарашли ёки хусусий ташкилот.	it's not only organisation's successful operation in the past, but also a result of activity condition in the present and future
Саҳна декорацияси	Кино ёки спектаклни намоиш қилишга керак бўладиган қурилмалар мажмуасига айтилади.	feasible consumers, possible consumers
Антракт	Актёрларга фильм ёки спектаклни намоиш оралиғида дам олиш учун бериладиган танаффус.	the general impression that a person, organization, or product presents to the public
Саҳналаштириш	Асарнинг мазмун моҳиятидан келиб чиқиб унга муносиб актёрларни танлаб намоиш қилишга таёрланиш жараёни.	the establishment of objectives and the formulation, evaluation and selection of policies, strategies, tactics and actions required to achieve them

Афиша	конофильм ёки спектаклни намоёиши намоёиши қачон бўлиши тўғрисидаги томошабинларга хабар етказишни одатий усулига айланган қоғоз воситаси.	a strategy indicating the specific target markets and the types of competitive advantages that are to be developed and exploited
Фон	Кинофильмлар ёки спектакл тайёрланиш жараёнида сахна ва иншоатларга бериладиган тасвир ранги у кино нуфузи ва савиясини ҳам белгилайди.	a paid form of non-formal communication that is transmitted through mass media such as television, radio, newspapers, magazines, direct mail, public transport vehicles, outdoor displays and Internet
имидж	Сахнада роль ижро этаётган актёрнинг одатий соч турмаги ёки кийимлардан фойдаланиши.	a person or company that buys and sells works of art
Сюжет	Асарни кейинги сахна курунишлари билан боғлашга хизмат қилувчи бадиий сар унсурларидан бири	the practice of creating, promoting, or maintaining goodwill and a favourable image among the public towards an institution, public body
Роль	Актёрга бажарилиши керак бўлган ижро воситаси у сценарийда қандай бўлса шу тарзда амалга оширилиши лозим.	the giving out of information about a product, person, or company for advertising or promotional purposes
Продюссер	Фильм ёки спектаклни бошдан охиригача инвентарлар ва актёрларни моддий қўллаб-қувватловчи раҳбар.	a strongly felt aim, ambition, or calling

VII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаёвон бўлади. 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2019. – 400 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

5. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
6. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 январда қабул қилинган “Маданий фаолият ва маданият ташкилотлари тўғрисида”ги ЎРҚ-668-сонли Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 8 майдаги Оммавий ижрога мўлжалланган драматик, мусиқали ва мусиқали-драматик асарлар яратганлиги учун муаллифлик ҳақини тўлаш тартиби тўғрисида низоми
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3920-сон Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февральдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-4584-сон Қарори.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август

“Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 30 ноябрь “Республикада айрим давлат театрлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 754-сонли Қарори.

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 сентябрь “Томоша» болалар муסיқий театр-студияси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 754-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 август “Кинематография соҳасидаги айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 695-сонли Қарори.

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 27 июнь “Халқаро цирк санъати фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги 535-сонли Қарори.

21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 14 июнь “Ўзбекистон Республикасида кинотуризмни жадал ривожлантириш ва мамлакат кино жозибдорлигини кенг тарғиб қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 499-сонли Қарори

22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 май “Ўзбекистон Республикаси маданият вазирлиги ҳузуридаги халқаро фестиваллар дирекцияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 444-сонли Қарори

23. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 мартдаги “Давлат театрлари ва концерт-томоша муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 329-сонли Қарори

24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 апрелдаги “«Дийдор» ёшлар экспериментал театр-студияси» фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 266-сонли Қарори

25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 декабрдаги “Фильмнинг оммавий намоишини амалга ошириш учун бир

марталик рухсатнома бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 1012-сонли Қарори

26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 ноябрь “Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва тошкент шаҳрида ёшларни маданият ва санъат муассасаларига кенг жалб этиш орқали уларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш тизимини янада ривожлантириш тўғрисида”ги 923-сонли Қарори

III. Махсус адабиётлар

27. Мирзаев Т., Халқ дostonларининг эпик репертуари, Т., 1979.

28. Раззоқов Н., Мирзаев Т ва бошқалар., Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди, Т., 1980

29. Нашрга тайёрловчи Тўра Мирзаев ва Зубайда Хусаенова. “Гўрўғли” (ўзбек халқ дostonлари)

30. 4.. Жўраев М., Эшонқулов Ж.. Фольклоршуносликка кириш. Ўқув кўлланма. Т.: “Фан технологиялар” -2017. 192 б.

31. 5.Мадаев О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Т.: “Мумтоз сўз”, 2010.

32. Мадаев О., Собитова Т. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т., 2005.

33. Жўраев М. Фольклоршунослик асослари. – Т., 2009 йил.

34. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 1-китоб. Т., 2006.

35. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 2-китоб. Т., 2010.

36. Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 3-китоб. Т., 2010.

37. Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. – Т., “Муסיқа”, 2010. 368 б.

38. Турдимов Ш. Этнос ва эпос. . –Тошкент: Ўзбекистон, 2012. 112 б.

39. Эшонқул Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: Насаф, 1999. - 160

40. Эшонқул Ж. Эпик тафаккур тадрижи. – Тошкент: Фан, 2006. 120 б.

41. Мирзаев Т. Дostonлар гултожи//Алпомиш. Дoston, Фозил шоир варианты. -Т.: Шарқ, 1998. -Б. 7-12.

42. Мирзаев Т. «Алпомиш» дostonи унинг версия ва вариантлари // «Алпомиш» - ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. -Т.:Фан, 1999. -Б. 3-21.

43. Турдимов Ш. «Гўрўғли» дostonи генезиси ва тадрижий босқислари. –Тошкент: Фан, 2011. 220 б.

IV. Интернет сайтлар

44. <http://edu.uz>

45. <http://lex.uz>

46. <http://bimm.uz>

47. <http://ziyonet.uz>

48. <http://www.dsmi.uz>.

49. <http://www.kino-teatr.ru>